

Familjerätt

*Information
om
lagreglerna*

Familjerätt

Information om lagreglerna

I denna serie har även utkommit

Offentlighet och sekretess hos det allmänna
Personuppgiftslagen
Upphovsrätt

Denna skrift är framtagen av Justitiedepartementet.
Enstaka exemplar kan beställas hos
Justitiedepartementet, 103 33 Stockholm.
Fax: 08-20 27 34.
Internet: www.regeringen.se

Större beställningar (minst 10 ex):
Fritzes kundtjänst 1
106 47 Stockholm
Fax 08-598 191 91
Tel. 08-598 191 90
Internet: www.fritzes.se

ISBN 978-91-38-23227-9

Reviderad upplaga 2009

Familjerätt

I denna broschyr beskrivs kortfattat bestämmelserna om giftermål och skilsmässa och om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar. Där behandlas även vad som gäller för ogifta sambor och vid registrerat partnerskap.

Broschyren innehåller vidare information om föräldraskap, vårdnad och underhåll till barn.

En kortfattad redogörelse lämnas också för vissa arvsrättsliga regler.

Broschyren redovisar de regler som gäller 1 maj 2009. De bestämmelser som beskrivs finns i huvudsak i

- äktenskapsbalken (SFS 1987:230),
- föräldrabalken (omtryckt i SFS 1995:974),
- ärvdabalken (omtryckt i SFS 1981:359),
- sambolagen (SFS 2003:376),
- den upphävda lagen om registrerat partnerskap (SFS 1994:1117).

SFS betyder Svensk författningssamling. Exemplar av SFS kan beställas i bokhandeln eller köpas direkt från Thomson Reuters Professional, tel. 08-587 671 00, fax 08-587 671 71.

Innehåll

INLEDNING.....	7
ÄKTENSKAP	8
2.1 Hinder mot äktenskap	8
2.2 Hindersprövning	8
2.3 Vigsel	9
2.4 Äktenskap med utländsk medborgare	9
2.5 Makarnas efternamn	10
2.6 Underhållsskyldighet mellan makar	10
2.6.1 Under äktenskapet	10
2.6.2 Efter äktenskapsskillnad	10
2.6.3 Indexändringar av underhållsbidrag	11
2.6.4 Preskription	11
2.6.5 Beskattning	12
2.7 Makarnas tillgångar och skulder	12
2.7.1 Olika slag av tillgångar	12
2.7.2 Makarnas skulder	13
2.7.3 Förhållandena under äktenskapet	13
2.7.4 Förhållandena när äktenskapet upplöses	14
2.7.5 Makarnas gemensamma bostad och bohag	15
2.7.6 Gåvor mellan makarna	15
2.8 Äktenskapsskillnad	16
2.9 Internationella förhållanden	17
SAMBOR.....	18
3.1 Inledning	18
3.2 Bostad och bohag	18
3.2.1 Sambolagens tillämpningsområde	18
3.2.2 Förhållandena under samboförhållandet	19
3.2.3 Förhållandena när samboförhållandet upphör	19
3.3 Barn	21
REGISTRERAT PARTNERSKAP	22
4.1 Inledning	22
4.2 Omvandling av ett registrerat partnerskap till äktenskap.....	22
4.3 Adoption och särskilt förordnade vårdnadshavare	22
4.4 Namn, underhåll, ekonomi, upplösning, arv	23
4.5 Internationella förhållanden	23

FÖRÄLDRAR OCH BARN	24
5.1 Faderskap	24
5.1.1 De grundläggande reglerna om faderskap	24
5.1.2 Faderskapsbekräftelse	25
5.1.3 Domstolsprövning	25
5.1.4 DNA-analys	25
5.1.5 Ersättning för betalda underhållsbidrag	26
5.1.6 Faderskap efter assisterad befruktning	26
5.1.7 Föräldraskap för makar, partner och sambor av samma kön	26
5.1.8 Internationella förhållanden	27
5.2 Barnets namn	27
5.2.1 Förnamn	27
5.2.2 Efternamn	27
5.2.3 Mellannamn	28
5.2.4 Övrigt	28
5.3 Vårdnad	28
5.3.1 Juridisk vårdnad – faktisk vård	28
5.3.2 Vårdnadshavare	29
5.3.3 Ändring i vårdnaden	29
5.3.4 Annan än en förälder som vårdnadshavare	30
5.3.5 Barnets boende	31
5.3.6 Umgänge	31
5.3.7 Verkställighet av vårdnadsavgöranden m.m.	32
5.4 Förmynderskap	33
5.5 Underhåll	34
5.5.1 Underhållsskyldighet	34
5.5.2 Underhållsbidrag	35
5.5.3 Umgängeskostnader	36
5.5.4 Indexändringar av underhållsbidrag	37
5.5.5 Ändring av dom eller avtal	37
5.5.6 Preskription	37
5.5.7 Underhållsstöd	38
5.6 Adoption	38
FÖRVALTARE OCH GOD MAN	40
DÖDSFALL	42
7.1 Bouppteckning och dödsboanmälan	42
7.2 Dödförklaring	43
7.3 Bodelning	43
7.4 Ansvar för en avlidens skulder	43
7.5 Arvskifte och avtal om sammanlevnad i oskiftat bo	43
7.6 Arvsberättigade efterlevande	44
7.6.1 Om den avlidne var ogift	44
7.6.2 Om den avlidne var gift	45
7.7 Laglott	46
7.8 Barns rätt till arv efter fadern när föräldrarna inte har varit gifta	46
7.9 Testamente	47
7.10 Internationella förhållanden	48

RÅDGIVNING OCH ANNAN HJÄLP	49
8.1 Familjerådgivning	49
8.2 Samarbetssamtal	49
8.3 Socialtjänstens uppgift	50
8.4 Juridisk hjälp	51

1 Inledning

Familjerätten har genomgått stora förändringar under de senaste decennierna. Under 1980-talet trädde en ny äktenskapsbalk ikraft, och viktiga ändringar gjordes i ärvdabalken med bl.a. utvidgad arvsrätt för efterlevande make. Under 1990-talet ändrades reglerna om vårdnad om barn efter föräldrarnas separation med en starkare betoning på samförståndslösningar. Vidare reformerades bestämmelserna om förmynderskap. År 1990 infördes en lag om internationella frågor rörande makars förmögenhetsförhållanden, som år 2002 kom att gälla även sambor. Nya bestämmelser om s.k. underhållsstöd började gälla år 1997. År 2003 infördes en ny könsneutral sambolag. Vidare gavs registrerade partner möjlighet att prövas som adoptivföräldrar. År 2004 infördes regler i syfte att förhindra barn- och tvångsäktenskap. Sedan den 1 juli 2005 får assisterad befruktning utföras beträffande en kvinna som är partner eller sambo med en annan kvinna. År 2006 ändrades bestämmelserna om vårdnad, boende och umgänge i syfte att förstärka barnperspektivet. År 2009 infördes möjligheten för två personer av samma kön att ingå äktenskap. Äktenskapsbalken och andra författningar som angår makar gjordes könsneutrala och lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap upphävdes.

2 Äktenskap

2.1 Hinder mot äktenskap

Äktenskap ingås mellan två personer. I vissa fall är emellertid ett äktenskap inte önskvärt från samhällets synpunkt, av sociala eller medicinska skäl. Därför finns regler om hinder mot äktenskap.

Den som är under 18 år anses inte ha den mognad som fordras för att han eller hon ska kunna självständigt ta ställning till de problem av personlig och ekonomisk art som uppkommer i en stadigvarande samlevnad. I princip gäller därför att endast den som har fyllt 18 år får ingå äktenskap.

Den som är under 18 år kan få länsstyrelsens tillstånd att gifta sig. Innan länsstyrelsen beslutar, ska den underåriges vårdnadshavare och socialnämnden få tillfälle att yttra sig. Om länsstyrelsen ger tillstånd till äktenskapet, får vårdnadshavaren överklaga beslutet.

Personer som är släkt med varandra i rätt upp- eller nedstigande led, t.ex. far och dotter, får inte gifta sig med varandra. Inte heller helsyskon får ingå äktenskap. Halvsyskon däremot kan efter ansökan få tillstånd av länsstyrelsen att gifta sig med varandra.

Den som redan är gift eller registrerad partner får inte så länge äktenskapet eller partnerskapet består ingå nytt äktenskap. Inte heller personer som genom adoptivförhållande är släkt med varandra i rätt upp- och nedstigande led får gifta sig med varandra. Två adoptivsyskon eller ett adoptivbarn och adoptivföräldrarnas gemensamma barn kan dock efter ansökan få tillstånd av länsstyrelsen att gifta sig med varandra.

2.2 Hindersprövning

Innan ett äktenskap får ingås ska det prövas om det finns något hinder mot äktenskapet. Prövningen ska göras av Skatteverket och ska begäras av de som ska gifta sig gemensamt.

Vid prövningen ska paret lämna en skriftlig försäkran om att det inte finns något hinder mot äktenskapet.

Om Skatteverket kommer fram till att det inte finns något hinder mot äktenskapet, får paret på begäran ett intyg om detta. Hindersprövningen

gäller för fyra månader framåt. Intyget från hindersprövningen måste visas upp för vigselförrättaren.

2.3 Vigsel

Äktenskap ingås antingen genom kyrklig eller genom borgerlig vigsels.

Kyrklig vigsels förrättas inom ett trossamfund som har fått Kammarkollegiets tillstånd att förrätta vigsels. Sådant tillstånd har lämnats till omkring 40 olika trossamfund. Kyrklig vigsels sker enligt den ordning som gäller inom trossamfundet. De som vill gifta sig kyrkligt rekommenderas att ta kontakt med aktuellt trossamfund för mer information.

Borgerlig vigsels kan väljas av alla. Sådant vigsels förrättas av särskilda borgerliga vigselförrättare som utses av länsstyrelsen. Ceremonin är oftast kort.

Borgerlig vigsels förrättas enligt något av två formulär med olika lydelsers. Det ena har en mera högtidlig form medan det andra bara innehåller de grundläggande momenten i vigseln. Paret kan välja vilket vigselsformulär som ska användas.

De som vill gifta sig borgerligt kan, om de vill ha ytterligare information, lämpligen kontakta kommunkontoret på den ort där vigseln ska förrättas. Även borgerlig vigsels måste föregås av hindersprövning.

2.4 Äktenskap med utländsk medborgare

Om två personer vill ingå äktenskap inför en svensk myndighet, ska det prövas om det finns något hinder mot äktenskapet enligt svensk lag. Om ingen av dem är svensk medborgare eller har hemvist i Sverige, ska det dessutom prövas att var och en av dem har rätt att ingå äktenskapet enligt lagen i en efter eget val angiven stat där han eller hon antingen är medborgare eller har hemvist. Om båda begär det och det finns särskilda skäl, får dock prövningen ske med tillämpning av enbart svensk lag även i sådant fall. Det kan i en del fall finnas risk för att ett äktenskap inte blir betraktat som giltigt i ett annat land. Ett skäl för detta kan vara att hindersprövningen skett enligt svensk lag och att det enligt det andra landets lag finns ytterligare hinder mot äktenskapet. Ett annat kan vara att lysning krävs enligt det andra landets lag. Det kan också finnas andra skäl, t.ex. att det andra landet bara godtar en viss vigselsritual, antingen kyrklig eller borgerlig vigsels.

Man bör därför redan före vigseln ta reda på vad som gäller. I första hand bör den utländske medborgarens ambassad kontaktas. Även Skatteverket kan i viss utsträckning ge information.

De upplysningar som lämnas i det följande om äktenskapets rättsverkningar och även om förhållandet mellan föräldrar och barn och om arv avser svenska bestämmelsers. Det kan vara lämpligt att den som avser att ingå äktenskap med

en utländsk medborgare skaffar sig upplysningar hos advokat eller på annat lämpligt sätt om följderna i dessa avseenden av ett äktenskap.

2.5 Makarnas efternamn

De som ska ingå äktenskap kan välja mellan att ha den enes efternamn som gemensamt efternamn eller att var och en behåller sitt efternamn från tiden närmast före äktenskapet. De ska anmäla sitt val skriftligen till Skatteverket senast i samband med vigseln.

En make som har tagit den andres efternamn kan bära sitt tidigare efternamn som mellannamn. Om makarna har olika efternamn, kan en av dem bära den andres namn som mellannamn.

Mellannamnet är rent personligt. Det kan inte föras vidare till make eller barn.

Den ena maken eller båda makarna kan byta efternamn enligt vissa regler. Den som vill byta namn kan vända sig till Skatteverket eller, i vissa fall, till Patent- och registreringsverket, enheten för personnamn. Ytterligare information finns på dessa myndigheters hemsidor, www.skatteverket.se och www.prv.se.

2.6 Underhållsskyldighet mellan makar

2.6.1 Under äktenskapet

Under äktenskapet har var och en av makarna ett ansvar för sitt eget och den andra makens underhåll. Arbete i hemmet är också ett sätt att sörja för underhållet. Lagen förutsätter att båda makarna tar ansvar för både ekonomin och sysslorna i hemmet. Makarna är också skyldiga att lämna varandra de upplysningar som behövs för att familjens ekonomi ska kunna bedömas.

Om den ena maken inte kan försörja sig helt själv, är den andra skyldig att även bidra till makens personliga behov. Pengar eller annat, som den ena maken får av den andra maken för sitt personliga behov, blir den förstnämnda makens egendom.

Har makarna barn är de skyldiga att sörja för barnets underhåll enligt vad som sägs i avsnitt 5.5.

Om makarna lever åtskilda, t.ex. under betänketid inför en förestående äktenskapsskillnad, är de fortfarande skyldiga att bidra till varandras underhåll enligt vad som har sagts nu.

2.6.2 Efter äktenskapsskillnad

Efter äktenskapsskillnad svarar varje make enligt huvudregeln för sin försörjning.

Behöver den ena maken under en övergångstid pengar till sitt underhåll, har han eller hon dock rätt till bidrag av den andra maken efter vad

som är skäligt med hänsyn till dennes förmåga och övriga omständigheter. Underhållsbidrag kan bli aktuellt bl.a. för att den behövande maken ska få möjligheter att genom utbildning eller omskolning skaffa förvärvsarbete eller förbättra inkomsterna. Frågan hur lång omställningstiden ska vara får bedömas efter omständigheterna i det enskilda fallet.

Har den behövande maken svårigheter att försörja sig själv efter upplösningen av ett långvarigt äktenskap, kan maken få underhållsbidrag för en längre tid än endast en övergångstid. Detsamma gäller om det finns andra synnerliga skäl.

Om makarna inte kan komma överens i underhållsfrågan bör de i första hand vända sig till någon advokatbyrå för råd och hjälp (se avsnitt 8.4). I sista hand får domstol pröva tvisten.

Tidigare gällde att en bidragsberättigad fränskild make automatiskt förlorade underhållsbidraget vid omgifte. Denna regel är numera borta. Underhållsbidraget kan dock omprövas på grund av de ändrade förhållanden som ett nytt äktenskap eller samboende med en ny partner kan innebära.

Även andra ändrade förhållanden kan åberopas för att en make ska kunna få ett underhållsbidrag sänkt genom jämkning. Varje förändring räcker emellertid inte som grund för jämkning, utan förändringen bör vara påtaglig. Som exempel kan nämnas att den underhållsskyldiges förvärvsförmåga har försämrats märkbart.

För att ett underhållsbidrag som en gång har bestämts ska få höjas av domstol på grund av ändrade förhållanden krävs att det finns synnerliga skäl.

Ett avtal om underhåll till make kan jämkas också när avtalet är oskäligt med hänsyn till omständigheterna vid dess tillkomst och förhållandena i övrigt.

Ett underhållsbidrag kan dock alltid fritt ändras av parterna gemensamt. Är parterna överens kan de alltså skriva ett nytt avtal. Detta gäller även när det tidigare underhållsbidraget är bestämt genom dom.

2.6.3 Indexändringar av underhållsbidrag

Underhållsbidrag till make är indexreglerade, dvs. de rättar sig efter prisutvecklingen. Indexet följer ändringarna av prisbasbeloppet enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring. Detta gäller dock inte om en annan indexklausul har tagits in i den dom eller det avtal där bidraget har bestämts. Under åren 2005 och 2006 skedde inte några indexändringar av underhållsbidragen. Åren 2007 och 2008 höjdes bidragsbeloppen med 1% och år 2009 med 4%. Ändringarna äger rum per den 1 februari och gäller underhållsbidrag som har bestämts före den 1 november närmast föregående år.

2.6.4 Preskription

Fordran på underhållsbidrag som en make har rätt till preskriberas, dvs. kan inte längre krävas ut, tre år efter det att den skulle ha betalats.

2.6.5 Beskattning

En make som är skyldig att betala underhållsbidrag till den andra maken får göra avdrag vid taxeringen för hela det bidrag som har betalats. Den andra maken beskattas för det bidrag som har mottagits.

2.7 Makarnas tillgångar och skulder

2.7.1 Olika slag av tillgångar

Makar kan ha två slag av tillgångar, nämligen giftorättsgods och enskild egendom. Giftorättsgods är det vanligaste och det som gäller när ingenting särskilt har bestämts. Egendom kan bli enskild på följande sätt:

a) Genom ett äktenskapsförord, som är en särskild form av avtal där makar kommer överens om att viss egendom eller all deras egendom ska vara enskild. Ett äktenskapsförord ska vara skriftligt och registreras vid en tingsrätt. Några vittnen behövs inte.

Ett äktenskapsförord kan upprättas redan före vigseln. Om äktenskapsförordet ges in till tingsrätten för registrering inom en månad från vigseln, gäller det från vigseln. I andra fall gäller ett äktenskapsförord inte förrän det har kommit in till tingsrätten.

Egendom som är enskild på grund av ett äktenskapsförord kan ändras till giftorättsgods genom ett nytt äktenskapsförord.

b) Genom villkor vid gåva. Den som ger en gåva kan som ett villkor för gåvan bestämma att den bortgivna egendomen ska vara mottagarens enskilda egendom. Ett sådant villkor gäller även om mottagaren inte gifter sig förrän senare. Egendom som har blivit enskild på detta sätt kan inte göras till giftorättsgods genom ett äktenskapsförord.

c) Genom villkor i testamente. Här gäller detsamma som vid gåva. (Däremot bör det påpekas att det inte gäller några speciella bestämmelser om egendom som en make har ärvt av sin släkt, när det inte finns något testamente med villkor om enskild egendom.)

d) Genom villkor i förmånstagarförordnande vid livförsäkring, olycksfallsförsäkring, sjukförsäkring eller individuellt pensionssparande. Den som tecknar en sådan försäkring eller ett sådant pensionssparande kan som ett villkor för förmånstagarförordnandet bestämma att den egendom som tillfaller mottagaren ska vara dennes enskilda egendom.

e) Genom utbyte. Om egendom som är enskild byts mot annan egendom, blir också den nya egendomen enskild. Det kan dock bestämmas i äktenskapsförordet (gåvovillkoren eller testamentet) att den nya egendomen ska bli giftorättsgods, och i så fall gäller detta.

När det gäller avkastning av enskild egendom (t.ex. bankränta), gäller motsatsen. Avkastningen blir enskild egendom bara om detta direkt har angetts i äktenskapsförordet (gåvovillkoren eller testamentet).

Det som inte är enskild egendom är som sagt giftorättsgods. Det framgår nedan vilken betydelse skillnaden mellan de båda slagen av egendom har.

2.7.2 Makarnas skulder

Var och en av makarna svarar själv för sina skulder. En makes fordringsägare har alltså inte rätt att få betalt ur den andra makens egendom, vare sig egendomen utgör giftorättsgods eller är makens enskilda.

Om det blir utmätning för skulder hos en make som varaktigt bor tillsammans med den andra maken, utgår kronofogden från att all den lösa egendom som makarna gemensamt har tillgång till tillhör den skuldsatta maken. Kronofogden har då rätt att utmäta egendomen. Om den andra maken äger egendomen måste han eller hon styrka detta för att freda den från utmätning. Kvitton, köpebrev eller gåvobrev är exempel på handlingar som kan vara bra att ha i sådana sammanhang. Ofta ägs egendomen i ett hem av makarna gemensamt. Det räcker då – när utmätning söks hos den ena maken – att någon av makarna eller båda gör sannolikt att de är samägare till egendomen. Ett exempel är att de kan visa upp en faktura där båda makarna har tagits upp som köpare. I så fall utmäts bara den skuldsatta makens andel i egendomen.

Enligt äldre regler kunde makar upprätta en förteckning över vad som tillhörde den ene och den andre i deras gemensamma hem. Om det senare uppkom tvist om äganderätten, skulle man under vissa förutsättningar i princip rätta sig efter förteckningen, utom då det kunde antas att den var oriktig. Några motsvarande bestämmelser finns inte i den nya lagen, men en förteckning kan naturligtvis ändå ha ett visst värde som bevis om vad var och en äger.

2.7.3 Förhållandena under äktenskapet

Under äktenskapet råder vardera maken över sin egendom. Den ena maken har alltså i princip inte någonting att säga till om vad gäller den andra makens tillgångar. Till skydd för övriga familjemedlemmar gäller dock vissa inskränkningar i en makes möjligheter att förfoga över sin egendom.

Inskränkningarna innebär att vissa åtgärder inte får vidtas utan den andra makens samtycke.

En make får inte utan den andra makens samtycke sälja, ge bort, pantsätta eller hyra ut makarnas gemensamma bostad och bohag, även om den förstnämnda maken är ensam ägare till egendomen. Detta gäller oavsett om bostaden är en egen fastighet, en bostadsrättslägenhet eller en hyreslägenhet. Undantag gäller bara för sådan egendom som är enskild enligt ett villkor vid gåva eller i testamente. Egendom av det slaget får alltså säljas osv. utan den andra makens samtycke. Egendom som är enskild enligt ett äktenskapsförord och egendom som har kommit i stället för egendom som erhållits t.ex. i gåva omfattas däremot av kravet på samtycke.

Samtycke av andra maken behövs alltså i första hand när det gäller det gemensamma hemmet. Men inte heller andra fastigheter får säljas osv. utan samtycke, om de är giftorättsgods.

Något samtycke behövs inte om den andra maken t.ex. på grund av sjukdom inte kan lämna ett giltigt samtycke. Och om en make utan rimliga skäl vägrar att gå med på en viss åtgärd, kan tingsrätten lämna tillstånd till åtgärden.

2.7.4 Förhållandena när äktenskapet upplöses

Ett äktenskap kan upplösas på två sätt: genom att den ena maken dör och genom att det döms till äktenskapsskillnad (skilsmässa). I båda fallen ska det göras en bodelning mellan makarna. Om den ena maken har avlidit, är det hans eller hennes arvingar som ska göra bodelning med den efterlevande maken.

Makar kan också bodela medan äktenskapet består, om de är överens om hur bodelningen ska göras. En sådan bodelning motsvarar delvis det äldre institutet boskillnad, som inte längre finns kvar.

Som huvudregel gäller att det är makarnas giftorättsgods (se ovan) som ska fördelas genom bodelningen. Makarna kan komma överens om att även sådan egendom som de har gjort till enskild genom ett äktenskapsförord ska ingå. I så fall behandlas den enskilda egendomen precis som giftorättsgods. Däremot kan makarna inte dra in sådan egendom som är enskild på grund av villkor vid gåva eller i testamente.

Huvudregeln är alltså att giftorättsgodset ska ingå i bodelning. Det finns emellertid flera undantag från huvudregeln.

För det första får varje make ta undan så mycket av sitt giftorättsgods som svarar mot den makens skulder. (Vissa skulder ska dock i första hand avräknas mot enskild egendom, som den maken kan ha.) Vidare får varje make (eller, vid dödsfall, den efterlevande maken) ta undan kläder och annan egendom som används uteslutande för den makens personliga bruk, liksom personliga presenter.

Utanför bodelningen faller också t.ex. rätt till pension från arbetsgivare eller från det allmänna, liksom i viss utsträckning privata pensionsförsäkringar. Vid bodelning med anledning av äktenskapsskillnad är dock huvudregeln att rätt till pension på grund av privat pensionsförsäkring eller pension på grund av pensionssparavtal enligt lagen om individuellt pensionssparande ska ingå i bodelningen.

Andra undantag finns, som inte så ofta blir aktuella.

Det finns emellertid också regler om att man ibland ska göra tillägg till det giftorättsgods som ska ingå i bodelningen. Om en make under de tre åren närmast före en skilsmässa har minskat sitt giftorättsgods väsentligt t.ex. genom att ge bort egendom eller genom att teckna en pensionsförsäk-

ring för egen räkning, ska den makens giftorättsgods beräknas som om den förbrukade egendomen fortfarande hade funnits kvar.

Det som återstår av giftorättsgodset efter avräkning för skulder m.m. ska i princip delas lika mellan makarna. Om t.ex. kvinnan har 100 000 kr kvar och mannen har 50 000 kr, blir vardera makens lott (100 000 + 50 000: 2 =) 75 000 kr. Kvinnan ska alltså lämna 25 000 kr till mannen. Också från denna hälftdelningsregel finns det dock vissa undantag.

Om bodelningen görs med anledning av skilsmässa kan den make som har mest giftorättsgods få behålla mer av sin egendom, om en hälftdelning skulle vara oskälig. Vid bedömningen ska man i första hand ta hänsyn till äktenskapets längd, men även till makarnas ekonomiska förhållanden och omständigheterna i övrigt. I särskilda fall kan jämkningen gå så långt, att vardera maken helt enkelt behåller sin egendom.

Om bodelningen görs med anledning av den ena makens död, kan den efterlevande maken bestämma att bodelningen ska göras på det sättet att vardera sidan behåller sin egendom. Maken kan också bestämma att vardera sidan ska behålla t.ex. en fjärdedel av sin egendom och resten fördelas enligt hälftdelningsregeln.

Vid en makes död gäller också en särskild s.k. basbeloppsregel till förmån för den efterlevande maken. Basbeloppsregeln var tidigare en bodelningsregel men är numera en arvsregel. Den behandlas därför i avsnitt 7.6.2 nedan.

2.7.5 Makarnas gemensamma bostad och bohag

Vid bodelning ska makarnas gemensamma bostad och bohag tilldelas den make som bäst behöver egendomen, om det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Detta gäller även om egendomen ägs helt och hållet av den andra maken. Övertaganderätten omfattar dock inte egendom som är enskild på grund av villkor vid gåva eller i testamente. Byts sådan egendom mot ny, omfattas däremot den nya egendomen av övertaganderätten.

Om värdet av den egendom som på detta sätt tilldelas ena maken överstiger dennes andel vid bodelningen, har maken ändå rätt att få egendomen, om han eller hon betalar mellanskillnaden till den andra maken eller dennes arvingar. Vissa möjligheter finns att få anstånd med betalningen.

2.7.6 Gåvor mellan makarna

Enligt äldre regler skulle gåvor mellan makar som regel ske genom äktenskapsförord. Numera ska äktenskapsförord emellertid inte användas för gåvor mellan makar. I stället gäller att en gåva som en make ger den andra maken blir bindande mellan makarna enligt samma regler som gäller för andra personer än makar. För att gåvan ska få verkan mot givarens

fordringsägare krävs det däremot att gåvan registreras vid en tingsrätt. Registrering behövs dock inte i fråga om personliga presenter som inte står i missförhållande till givarens ekonomiska villkor.

2.8 Äktenskapsskillnad

Makar som är överens om att skiljas kan få äktenskapsskillnad (skilsmässa) omedelbart. Skilsmässan måste dock föregås av en betänketid på minst sex månader, om någon av makarna varaktigt bor tillsammans med eget barn under 16 år som står under den makens vårdnad. Även om makarna inte har något barn, har de rätt att få betänketid om de begär det.

Vill endast den ena maken skiljas, har han eller hon rätt till skilsmässa efter sex månaders betänketid.

Betänketid räknas från den dag då makarnas gemensamma ansökan kom in till domstolen eller, om det endast är den ena maken som vill skiljas, när hans eller hennes ansökan om skilsmässa delgavs den andra maken.

I de fall då betänketid krävs måste någon av makarna framställa ett särskilt yrkande om skilsmässa sedan betänketiden har löpt i sex månader. Framställs inte något sådant yrkande inom ett år från betänketidens början, blir det ingen skilsmässa, utan domstolen avskriver målet.

Under betänketiden behöver makarna inte leva på skilda håll. På yrkande av någon av makarna kan domstolen interimistiskt (provisoriskt) besluta om underhållsskyldighet under betänketiden och bestämma vem av makarna som ska få bo kvar i hemmet fram till dess att bodelning skett. Domstolen kan också förbjuda makarna att besöka varandra.

Om någon av makarna vill det, ska domstolen även meddela interimistiskt beslut om vem som ska ha vårdnaden om barnen under betänketiden. Normalt står dock barnen under båda föräldrarnas vårdnad under betänketiden. Något särskilt beslut i vårdnadsfrågan behöver då inte begäras. Domstolen kan vidare besluta om barnets boende, umgänge och bidrag till barnets underhåll under betänketiden. Rätten ska alltid se till vad som är bäst för barnet. Det krävs inte något särskilt vårdnadsbeslut, om föräldrarna är överens om att även efter skilsmässan utöva den rättsliga vårdnaden tillsammans (s.k. gemensam vårdnad).

Det är angeläget att föräldrar som står i begrepp att skiljas noga tänker igenom hur vårdnaden om barnen bör ordnas efter skilsmässan. Om någon av föräldrarna anser att det inte går att fortsätta ha gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnaden, måste han eller hon yrka vid domstolen att den gemensamma vårdnaden upplöses; annars fortsätter föräldrarna att ha gemensam vårdnad (se vidare avsnitt 5.3.2).

Om makarna ångrar sig under betänketiden och inte längre vill skiljas, kan de gemensamt återkalla sin talan. Domstolen avskriver då målet i dess

helhet. Det innebär att eventuella interimistiska beslut om t.ex. vårdnad, underhåll och rätten att bo kvar i hemmet därmed förfaller.

I vissa fall har var och en av makarna rätt till skilsmässa utan betänketid, även om de är oense om skilsmässan och även om det finns barn under 16 år som står under makes vårdnad. Det viktigaste fallet är att makarna redan bor åtskilda sedan minst två år tillbaka.

En make som vill skiljas har rätt att få skilsmässa utan att inför domstolen behöva ange några skäl för sin önskan. Lagen innehåller inga regler om att domstolen ska pröva makarnas personliga förhållande till varandra.

En frånskild make behåller efter äktenskapsskillnaden det efternamn som han eller hon har burit under äktenskapet. Den frånskilde har dock möjlighet att genom en anmälan till Skatteverket byta till det efternamn som han eller hon senast burit som ogift.

Att upplösa ett äktenskap är ett stort steg, framför allt om det finns barn i familjen. Makar som har problem i sitt äktenskap kan få hjälp på olika sätt för att reda ut sina problem, t.ex. genom familjerådgivning (se avsnitt 8). Även om äktenskapet inte kan fortsätta, kan kontakterna med familjerådgivningen många gånger underlätta det kommande uppbrrottet och hjälpa de makar som har barn att lindra uppbrrottet för barnen och tillsammans verka för barnens bästa.

Socialstyrelsen har i samråd med Domstolsverket gett ut en broschyr "Att skiljas när man har barn". Där behandlas en del juridiska och praktiska frågor som vanligtvis uppkommer vid en skilsmässa. Vidare redogörs för problem av mer personlig karaktär. Broschyren finns tillgänglig på Socialstyrelsens hemsida, www.socialstyrelsen.se.

2.9 Internationella förhållanden

För förhållanden med internationell anknytning (genom utländskt medborgarskap eller stadigvarande bosättning utomlands) gäller särskilda regler. Det finns en förordning från år 1931 för nordiska förhållanden. Beträffande andra internationella förhållanden gäller dels en lag från år 1904 om äktenskaps ingående och upplösning m.m., dels en lag från år 1990 om makars förmögenhetsförhållanden, samt den s.k. Bryssel II-förordningen (Rådets förordning [EG] nr 2201/2003 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldraansvar.

Det går inte med säkerhet att förutse i vilken utsträckning ett inför svensk vigsselförrättare ingånget äktenskap mellan två personer av samma kön kommer att erkännas i ett annat land. Vilka rättsverkningar ett sådant äktenskap kommer att få är beroende av de rättsregler som gäller i det andra landet.

3

Sambor

3.1 Inledning

Sambolagen syftar till att ge ett minimiskydd åt den svagare parten när ett samboförhållande upphör. I sambolagen finns regler om delning av sambors gemensamma bostad och bohag, om en sambos rätt att överta en bostad som inte ingår i delningen och om inskränkningar i rätten att förfoga över det gemensamma hemmet. Det finns även regler i hyreslagen, som i allt väsentligt likställer sambor med makar och registrerade partner. Vidare finns en hel del bestämmelser i t.ex. skattelagarna och inom socialförsäkringen som jämställer sambor med makar/registrerade partner, särskilt när samborna har eller har haft barn tillsammans.

Men ändå vore det fel att påstå att det gäller samma regler för sambor som för makar/registrerade partner. Det är stora och viktiga skillnader, framför allt i fråga om förhållandet mellan parterna själva. Som exempel kan nämnas att sambor inte har någon underhållsskyldighet mot varandra ens efter ett mycket långvarigt förhållande. Rätten till bodelning omfattar bara gemensam bostad och gemensamt bohag. Exempelvis bankmedel, bilar och sommarstugor faller utanför bodelningen och behålls vid en separation av den sambo som äger egendomen. Inte heller har sambor någon rätt till arv efter varandra såvida de inte har skrivit testamente om det.

3.2 Bostad och bohag

3.2.1 Sambolagens tillämpningsområde

Med sambor avses två personer som:

- Stadigvarande bor tillsammans. Stadigvarande innebär att det ska vara fråga om en inte alltför kort förbindelse.
- Bor tillsammans i ett parförhållande, dvs. ett förhållande där ett sexuellt samliv normalt ingår.
- Har ett gemensamt hushåll, vilket innebär att man delar på sysslor och utgifter.

Det spelar ingen roll om samborna är av motsatt kön eller av samma kön. Utanför sambolagen faller sådana förhållanden där någon av parterna är gift eller registrerad partner på annat håll eller där t.ex. två vuxna syskon bor tillsammans.

Lagen gäller bara sambornas gemensamma bostad och bohag. Den gäller alla typer av permanentbostäder (villor, lägenheter) och den utrustning som normalt hör till hemmet. Däremot omfattar lagen inte t.ex. fritidsbostäder eller utrustning i sådana bostäder. Eftersom lagen bara gäller bostad och bohag omfattar reglerna inte heller annan egendom som t.ex. banktillgodohavanden, aktier, bilar och båtar. Sådana tillgångar faller utanför bodelningen och den sambon som äger egendomen behåller den efter en separation.

3.2.2 Förhållandena under samboförhållandet

Huvudregeln är att vardera sambon under samboförhållandet själv sköter sin egendom och svarar för sina skulder. Liksom när det gäller gifta och registrerade partner finns det dock vissa inskränkningar i en sambos möjligheter att förfoga över sin egendom. Reglerna liknar mycket dem som gäller i äktenskap/partnerskap och innebär bl.a. att en sambo inte utan den andra sambons samtycke får sälja, ge bort eller inteckna/pantsätta bostad och bohag som kan komma att ingå i en framtida bodelning eller som den andra sambon kan få rätt att överta (se nedan).

Om samborna bor på en fastighet, som den ena sambon har lagfart på eller innehar med tomträtt, kan samborna genom en anmälan till inskrivningsmyndigheten (Lantmäteriet) få antecknat att fastigheten är gemensam bostad för dem båda. En sådan anteckning kan vara en säkerhet för att den sambo som innehar fastigheten inte säljer eller pantsätter denna utan den andra sambons kännedom. Anmälan ska vara skriftlig och undertecknas av båda samborna. Den behöver inte bevitnas.

3.2.3 Förhållandena när samboförhållandet upphör

Ett samboförhållande upphör om samborna eller någon av dem ingår äktenskap, om samborna flyttar isär eller om någon av samborna dör. Ett samboförhållande anses också ha upphört om en sambo ansöker om att tingsrätten ska utse en bodelningsförrättare eller om rätt att få bo kvar i den gemensamma bostaden till dess bodelning har gjorts, eller om en sambo väcker talan om att få överta en gemensam bostad som inte ingår i bodelningen.

När ett samboförhållande upphör ska det göras en bodelning, om någon av samborna begär det. Begäran om bodelning ska man göra senast ett år efter det att samboförhållandet upphörde. Om samboförhållandet upphör genom att en sambo dör eller om en sambo dör inom ett år från det ett samboförhållande upphörde, ska dock begäran framställas senast när bo-

uppteckning görs. Upphör samboförhållandet genom att den ena sambon dör, är det bara den efterlevande sambon som får begära bodelning. Den avlidna sambons arvingar har alltså inte rätt att begära bodelning. Om ingen begär bodelning, behåller var och en sin egendom.

I bodelningen ingår sambornas gemensamma bostad och bohag, om egendomen har förvärvats för gemensam användning. Det spelar ingen roll vem som har betalat för egendomen. Annan egendom kan inte dras in i bodelningen. Sambolagens bodelningsregler gäller inte om den ena parten har flyttat in i den andres bostad även om paret delat på amorteringar och andra kostnader. Men har en sådan bostad sålts och pengarna använts till en ny gemensam bostad, ska den nya bostaden dock ingå i bodelningen.

Före delningen gör man en avräkning för skulder på liknande sätt som vid bodelning mellan makar/registrerade partner. I första hand ska man bara avräkna sådana skulder som avser den egendom som ingår i bodelningen, t.ex. inteckningsskulder och avbetalningsskulder på möbler.

Vad som sedan återstår ska i princip delas lika mellan samborna. Om den ena sambon behöver bostaden och bohaget bättre än den andra sambon, kan han eller hon få överta hela hemmet. En förutsättning är dock att ett övertagande är skäligt även med hänsyn till omständigheterna i övrigt. Om den andra sambon inte får annan egendom ur det gemensamma hemmet till samma värde, ska den sambo som övertar bostaden eller bohaget betala motsvarande belopp i pengar.

Också när det gäller sambor finns det undantag från hälftindelningen. Liksom i fråga om makar/registrerade partner kan den sambo som äger den mesta egendomen få behålla mer av sin egendom, om hälftindelningen skulle leda till oskäligt resultat. Vid bedömningen ska man i första hand ta hänsyn till hur länge samboförhållandet varat, men också till sambornas ekonomiska förhållanden och omständigheterna i övrigt. I särskilda fall kan jämkningen gå så långt, att vardera parten helt enkelt behåller sin egendom.

Ett annat undantag från hälftindelningsregeln är den s.k. lilla basbeloppsregeln som bara gäller vid den ena sambons död. Av den egendom som efter skuldavräkning ingår i bodelningen ska den efterlevande sambon alltid – om egendomen räcker – få så mycket som motsvarar två prisbasbelopp enligt lagen om allmän försäkring (85 600 år 2009). Regeln motsvarar delvis den basbeloppsregel som vid dödsfall gäller till förmån för efterlevande make (se avsnitt 7.6.2).

Om en bostad som innehas med bostadsrätt eller hyresrätt inte har förvärvats för gemensam användning men ändå används gemensamt, ingår bostaden visserligen inte i bodelningen. Däremot kan, om det är skäligt, den sambo som bäst behöver bostaden få överta denna från den andra sambon. Om samborna inte har barn tillsammans, fordras det dock "synnerliga skäl" för att få ta över bostaden. Om den ena sambon har avlidit,

är det bara den efterlevande sambon som kan ha övertaganderätt, dvs. inte den avlidna sambons arvingar. Den sambo som övertar en bostad från den andra sambon ska betala full ersättning för bostadens värde. Under vissa förutsättningar kan anstånd med betalningen beviljas. Det bör observeras att denna särskilda övertaganderätt inte omfattar sådant bohag som inte ingår i bodelning.

Senast ett år efter det att samboförhållandet upphörde måste den sambo som vill överta en hyres- eller bostadsrätt framställa anspråk på det. Om den sambon lämnar bostaden, måste dock anspråket framställas senast tre månader därefter. Fristen på ett år gäller inte om den sambo som innehar bostaden dör och den efterlevande sambon bor kvar i bostaden.

Sambor kan genom ett skriftligt avtal komma överens om att bodelning inte ska ske eller att viss egendom inte ska ingå i bodelningen. Ett sådant avtal ska vara skriftligt och undertecknat av båda samborna. Det ska inte registreras och behöver inte bevittnas. Rätten för en sambo att i vissa fall mot ersättning få överta den andra sambons bostad går dock inte att avtala bort.

Gemensam bostad och gemensamt bohag som den ena sambon fått i gåva, genom testamente eller arv med det villkoret att egendomen ska vara enskild, ingår aldrig i en bodelning.

3.3 Barn

Till skillnad från vad som gäller i fråga om ett barn vars föräldrar är gifta med varandra måste faderskapet till ett barn vars föräldrar är ogifta alltid fastställas särskilt (se avsnitt 5.1). Detta gäller alltså även när de ogifta föräldrarna är samboende.

Ett barn till ogifta föräldrar står under vårdnad av endast modern även om föräldrarna är samboende. Föräldrarna kan dock genom en anmälan av dem båda till Skatteverket eller till socialnämnden i samband med faderskapsbekräftelse eller bekräftelse av föräldraskap för en kvinna få gemensam vårdnad genom en registrering, se vidare avsnitt 5.3.3.

4

Registrerat partnerskap

4.1 Inledning

Partnerskapslagen har upphört att gälla vid utgången av april 2009. Det innebär att det inte är möjligt att låta registrera ett nytt partnerskap. Ett redan registrerat partnerskap fortsätter dock att vara ett partnerskap till dess partnerskapet upplöses eller omvandlas till ett äktenskap.

De flesta bestämmelserna som gäller för dem som har ingått äktenskap och som har behandlats i kapitel 2 gäller också för registrerade partner. Det framgår av avsnitten 4.3–4.4. Avslutningsvis behandlas i avsnitt 4.5 internationella förhållanden.

4.2 Omvandling av ett registrerat partnerskap till äktenskap

Ett partnerskap som registrerats enligt partnerskapslagen ska gälla som ett äktenskap om partnerna gemensamt anmäler till Skatteverket att de önskar det. Partnerskapet gäller som ett äktenskap från och med den dag en sådan anmälan kommit in till Skatteverket. Paret kan välja att i stället för en anmälan vigs enligt 4 kap. äktenskapsbalken. Det ska inte göras någon hindersprövning inför en vigsel enligt denna särskilda ordning. Partnerskapet gäller som ett äktenskap från tidpunkten för vigseln. Möjligheten till omvandling är inte begränsad till en viss tid.

4.3 Adoption och särskilt förordnade vårdnadshavare

Par som har ingått ett registrerat partnerskap får prövas som adoptivföräldrar på samma sätt som gäller för gifta par. Två partner kan gemensamt adoptera ett barn och en partner kan adoptera den andra partnerns barn – biologiskt eller tidigare adopterat. Samma prövning med krav på individuell lämplighet gäller för registrerade partner som för makar som önskar adoptera. Utgångspunkten för prövningen är de sökandes förutsättningar att erbjuda gynnsamma uppväxtförhållanden. En grundförutsättning för adoption är

naturligtvis att adoptionen i det enskilda fallet är till fördel för barnet och att lagens övriga krav är uppfyllda. För internationella adoptioner gäller de begränsningar och villkor som barnens ursprungsländer sätter upp.

Registrerade partner och homosexuella sambor kan utses att som särskilt förordnade vårdnadshavare gemensamt utöva vårdnaden om ett barn. Normalt står ett barn under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem. I vissa fall kan dock särskilt förordnade vårdnadshavare utses, t.ex. om barnets vårdnadshavare brister i omsorgen om barnet. Någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god uppfostran utses som särskilt förordnad vårdnadshavare.

4.4 Namn, underhåll, ekonomi, upplösning, arv

Bestämmelserna om partnernas efternamn, om underhållsskyldighet mellan partnerna, om partnernas tillgångar och skulder samt om upplösning av ett registrerat partnerskap är desamma som gäller för makar i ett äktenskap. Bestämmelserna behandlas i avsnitten 2.5–2.8.

Partnerna ärver också varandra på samma sätt som makar (se avsnitt 7.1, 7.3 och 7.6.2).

4.5 Internationella förhållanden

Ett partnerskap som registrerats i Sverige kan som regel inte förväntas få några rättsverkningar eller endast begränsade rättsverkningar i andra stater, om det inte finns motsvarande partnerskapsregler där. Bestämmelser om registrerat partnerskap finns t.ex. i Danmark, Finland, Förbundsrepubliken Tyskland, Island och Nederländerna. Man kan dock inte utesluta att myndigheter och domstolar i ett land där motsvarande bestämmelser saknas i ett enskilt ärende kan komma att beakta rättsverkningarna av ett registrerat partnerskap, i varje fall i den mån inte motstående intressen gör sig gällande. Det är av stor vikt för partner som flyttar utomlands eller som har egendom där att ta reda på med vilken inställning man i ett annat land kommer att behandla registrerade partnerskap. Det är också viktigt att partnerna är uppmärksamma på riskerna att det registrerade partnerskapet kan komma att negligeras utomlands. Det går nämligen att genom avtal, testamente och andra rättshandlingar i viss mån minska olägenheterna av att partnerskapet inte erkänns. Det kan vara lämpligt att partnerna i de situationer som nu beskrivs frågar en advokat om råd.

5

Föräldrar och barn

5.1 Faderskap

5.1.1 De grundläggande reglerna om faderskap

Lagen reglerar utförligt vem som ska anses vara far till ett barn. I vissa fall anges direkt i lagen vem som ska anses som far, medan det i andra situationer krävs att faderskapet fastställs genom en s.k. faderskapsbekräftelse eller en dom. Vissa skillnader gäller beroende på om barnets mor är gift eller inte när barnet föds.

Är barnets mor gift när barnet föds, anses hennes make automatiskt som barnets far. Detsamma gäller om modern är änka och barnet föds så kort tid efter mannens död att det kan ha kommit till dessförinnan. Däremot anses en man som är skild från barnets mor när barnet föds inte automatiskt som far, även om barnet föds kort tid efter skilsmässan. I stället måste faderskapet då fastställas genom en bekräftelse eller en dom. (För barn födda före år 1977 gäller dock även i denna situation att maken automatiskt ska anses som far.)

Det bör uppmärksammas att makar under den betänketid som i vissa fall ska föregå en äktenskapsskillnad (se avsnitt 2.8) fortfarande är gifta med varandra. Mannen i äktenskapet anses alltså som far till ett barn som föds under betänketiden, även om modern då t.ex. bor tillsammans med en annan man.

I fall då moderns make ska anses som far till ett barn men det finns skäl att anta att det i verkligheten är en annan man som är barnets far, har både den äkta mannen och barnet möjlighet att vända sig till domstol och där få faderskapsfrågan prövad. Om det för samtliga inblandade parter står klart att det är en annan man än moderns make som är far till barnet, kan den äkta mannens faderskap hävas utan att man behöver gå till domstol. Det räcker då att den man som verkligen är barnets far bekräftar faderskapet och att bekräftelsen godkänns skriftligen både av modern och av hennes make. Angående kraven för själva bekräftelsen se avsnitt 5.1.2.

Är barnets mor inte gift när barnet föds eller har den äkta mannens faderskap hävts, måste faderskapet fastställas särskilt genom bekräftelse eller dom. I det sammanhanget har socialnämnden en betydelsefull uppgift.

Nämnden ska försöka utreda vem som är far till barnet och ge honom tillfälle att bekräfta faderskapet.

5.1.2 Faderskapsbekräftelse

Bekräftelse av faderskap sker skriftligen. Handlingen ska bevitnas av två personer. Bekräftelsen ska godkännas av modern till barnet och av socialnämnden. Har barnet uppnått myndig ålder (18 år), ska bekräftelsen i stället godkännas av barnet självt. Socialnämnden får godkänna bekräftelsen endast om det kan antas att den som har bekräftat faderskapet är far till barnet. För att kunna bedöma den frågan måste nämnden givetvis få vissa uppgifter av modern och den uppgivna fadern om deras förhållande vid tiden för barnets tillkomst. Detta kan ibland av de berörda uppfattas som ett obehörigt intrång i deras privatliv. Särskilt för barnets skull är det emellertid viktigt att bekräftelsen blir riktig.

5.1.3 Domstolsprövning

Om socialnämndens utredning inte bestämt pekar ut en av flera tänkbara män som far, kan en domstolsprövning bli nödvändig. Detsamma gäller om den man som nämnden anser vara far inte vill bekräfta faderskapet. För att få faderskapet fastställt ska talan föras för barnets räkning vid domstol mot den man eller de män som kan komma i fråga. Är barnet myndigt för det själv sin talan. Annars förs barnets talan normalt av modern eller av socialnämnden.

Domstolen ska förklara en man vara far till barnet, om det genom en genetisk undersökning är utrett att han är barnets far. Vidare ska domstolen förklara en man vara far om det är utrett att han har haft samlag med barnets mor eller att en insemination eller befruktning utanför moderns kropp har skett med hans spermier under den tid då barnet kan vara avlat och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har avlats av honom. Faderskapet kan dock inte fastställas genom dom för en man som har givit spermier inom svensk sjukvård.

Om domstolens prövning av faderskapsfrågan när modern var gift då barnet föddes, se avsnitt 5.1.1.

5.1.4 DNA-analys

När ett faderskap ska fastställas blir det ofta anledning att göra en DNA-analys av modern, barnet och den eller de män som kan komma i fråga som far till barnet.

Genom undersökningen kan felaktigt utpekade fäder uteslutas i mycket stor utsträckning.

Den som inte frivilligt medverkar till en undersökning som domstol har beslutat om riskerar att bli hämtad av polis.

5.1.5 Ersättning för betalda underhållsbidrag

En man, som har betalt underhållsbidrag till ett barn och som senare frias från faderskapet, kan få ersättning av staten för de betalda bidragen, förutsatt att han och barnet inte bodde tillsammans när underhållsbidragen betalades. Närmare upplysningar lämnas av länsstyrelsen, som prövar frågan om rätt till ersättning.

5.1.6 Faderskap efter assisterad befruktning

Verksamheten med assisterad befruktning är lagreglerad. Bestämmelserna innebär att insemination och in vitro-fertilisering (befruktning utanför kroppen) får utföras på kvinnor som är gifta eller sambor med en man, under förutsättning att mannen har samtyckt till befruktningen. En insemination får göras med sperma antingen från kvinnans make eller sambo eller från en utomstående givare, spermadonation. Vid befruktning utanför kroppen kan det ägg som befruktas vara kvinnans eget eller komma från en annan kvinna, äggdonation. Om ägget är kvinnans eget får det befruktas av en utomstående mans spermier. Både ägg och spermier får alltså inte komma från utomstående.

Den man som har samtyckt till befruktningen ska anses som far, om det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har avlats genom befruktningen. Är kvinnan inte gift när barnet föds, måste faderskapet dock fastställas genom bekräftelse eller dom. Vid äggdonation anses den kvinna som föder barnet som barnets mor.

Den som har kommit till genom assisterad befruktning med sperma- eller äggdonation har om han eller hon uppnått tillräcklig mognad, rätt att ta del av de uppgifter om givaren som antecknats i sjukhusets journal. Har någon anledning att anta att han eller hon kommit till genom donation är socialnämnden skyldig att hjälpa till att ta reda på om det finns några sådana uppgifter.

5.1.7 Föräldraskap för makar, partner och sambor av samma kön

Assisterad befruktning med donerade spermier får utföras i svensk sjukvård beträffande en kvinna som är gift, registrerad partner eller sambo med en annan kvinna. Assisterad befruktning kan utföras dels i form av insemination, dels i form av befruktning utanför kroppen. Liksom för heterosexuella par krävs skriftligt samtycke från kvinnans maka, partner eller sambo för att behandlingen ska kunna genomföras. Vidare ska läkaren pröva att det med hänsyn till parets medicinska, psykologiska och sociala förhållanden är lämpligt att behandlingen äger rum. Behandlingen får utföras endast om det kan antas att barnet kommer att växa upp under goda förhållanden.

Makan, partnern eller sambon anses – tillsammans med den befruktade kvinnan – som förälder till det barn som föds. Detta förutsätter att hon har

samtyckt till befruktningen och att det är sannolikt att barnet har avlats genom den. Föräldraskapet fastställs genom en bekräftelse. Bekräftelsen ska vara skriftlig och bevitnad av två personer samt godkännas av modern och socialnämnden. Om föräldraskapet inte bekräftas frivilligt, kan det fastställas genom dom.

Föräldraskapet gäller inte barn som kommer till genom assisterad befruktning utanför svensk sjukvård, t.ex. genom insemination i egen regi eller utomlands. I sådana fall ska i stället faderskapet fastställas. Om det är till fördel för barnet och övriga förutsättningar finns, kan ett gemensamt föräldraskap åstadkommas genom adoption.

För en kvinna som anses som förälder efter en bekräftelse eller dom gäller detsamma som för andra föräldrar, t.ex. i fråga om vårdnaden om barnet, underhåll, arv, namn och föräldraförmåner.

5.1.8 Internationella förhållanden

Det som sagts ovan om faderskap och föräldraskap för en kvinna gäller i första hand barn till svenska föräldrar som föds i Sverige. För internationella förhållanden gäller särskilda regler. Det finns en lag från år 1979 om nordiska förhållanden och en lag från år 1985 om andra internationella förhållanden.

5.2 Barnets namn

5.2.1 Förnamn

Barnets vårdnadshavare (se avsnitt 5.3.2) ska inom tre månader från barnets födelse anmäla barnets förnamn till Skatteverket. Anmälan görs skriftligen. Om barnet döps inom Svenska kyrkan kan anmälan göras till dopförrätaren. Skatteverket ska godkänna förnamnet. Namnet måste vara lämpligt som förnamn.

5.2.2 Efternamn

Om barnets föräldrar har ett gemensamt efternamn när barnet föds, får barnet automatiskt föräldrarnas namn.

Om föräldrarna har olika efternamn när barnet föds, gäller olika regler beroende på om föräldrarna tidigare har barn tillsammans eller inte. Om det nyfödda barnet har äldre helsyskon som står under föräldrarnas gemensamma vårdnad, får det nyfödda barnet det efternamn som det senast födda syskonet bär. I annat fall får föräldrarna välja efternamn för barnet. De kan välja ett namn som någon av dem bär. De kan också anmäla ett namn som någon av föräldrarna senast har burit som ogift. Namnvalet måste anmälas skriftligen till Skatteverket inom tre månader efter barnets födelse. Om ingen anmälan görs inom denna tid, anses barnet vid födelsen ha förvärvat moderns efternamn.

Adoptivbarn får vid adoptionen adoptivföräldrarnas eller den enes efternamn efter i stort sett samma regler som gäller för nyfödda barn. Anmälan om barnets efternamn görs dock i adoptionsärendet hos domstolen. Domstolen kan också besluta att adoptivbarnet ska behålla det efternamn som barnet hade före adoptionen.

Ett barn som har tagits emot av någon annan än barnets föräldrar för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem, kan under särskilda förutsättningar byta sitt efternamn till ett namn som bärs av den eller dem som har tagit emot barnet. För ett sådant namnbyte krävs att domstol har funnit att namnbytet är förenligt med barnets bästa.

5.2.3 Mellannamn

Om ett barn har fått ett efternamn som bara den ena föräldern bär, kan barnet bära den andra förälderns efternamn som mellannamn. Om denna förälder har fått sitt namn genom äktenskap med någon annan än barnets andra förälder, krävs att maken i detta äktenskap lämnar sitt samtycke.

Mellannamnet är rent personligt och utmärker samhörigheten med en förälder. Namnet kan inte föras vidare till make eller barn.

5.2.4 Övrigt

Den som vill byta namn kan vända sig till Skatteverket eller, i vissa fall, till Patent- och registreringsverket, enheten för personnamn. Ytterligare information finns på dessa myndigheters hemsidor, www.skatteverket.se och www.prv.se.

5.3 Vårdnad

5.3.1 Juridisk vårdnad – faktisk vård

Alla barn under 18 år ska – utom då de har gift sig – stå under en eller två vuxna personers vårdnad. Vårdnaden om barn innebär vissa plikter, t.ex. att se till att barnet får sitt behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran tillgodosett. Vanligtvis är det barnets föräldrar eller en av dem som i egenkap av vårdnadshavare fullgör dessa plikter.

Med vårdnaden följer en rätt och skyldighet att besluta i frågor som rör barnets personliga angelägenheter, t.ex. barnets uppfostran och utbildning. I takt med barnets stigande ålder och utveckling ska vårdnadshavaren ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

När det i lagen talas om vårdnad menas det juridiska ansvar som en vårdnadshavare har. Oftast svarar den juridiska vårdnaden också mot den faktiska vården, dvs. vårdnadshavaren sköter själv om barnet och bor tillsammans med det. Det är dock inte alltid så att en vårdnadshavare varaktigt bor ihop med barnet. Vårdnadens juridiska natur kommer kanske klarast

till uttryck i de fall då föräldrarna har gemensam vårdnad men inte bor tillsammans. Vanligen har då bara den ena föräldern den omedelbara tillsynen över barnet. Gemensam vårdnad betyder alltså inte att barnet ska bo lika lång tid hos varje förälder.

Gemensam vårdnad innebär ett gemensamt juridiskt vårdnadsansvar. Föräldrarna ska tillsammans besluta i de frågor som rör barnet. Är en av föräldrarna förhindrad att delta i beslutet får dock den andre bestämma ensam, om beslutet inte kan skjutas upp. Han eller hon får emellertid inte fatta beslut ensam, om beslutet har stor betydelse för barnets framtid (utom när barnets bästa uppenbarligen kräver det).

Vårdnadshavaren har ett ansvar för att barnet inte far illa. Enligt en uttrycklig lagbestämmelse får barn inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling, s.k. aga är med andra ord inte tillåten.

5.3.2 Vårdnadshavare

Är barnets föräldrar gifta med varandra när barnet föds, har föräldrarna automatiskt gemensam vårdnad om barnet. Gifter sig föräldrarna först senare, får de genom äktenskapet automatiskt gemensam vårdnad.

Om föräldrarna skiljer sig, fortsätter den gemensamma vårdnaden utan att domstolen behöver fatta något beslut om det i samband med äktenskapsskillnaden. Detta gäller under förutsättning att ingen av föräldrarna har begärt att den gemensamma vårdnaden ska upplösas och det inte heller är uppenbart oförenligt med barnets bästa att den gemensamma vårdnaden består.

Är ett barns föräldrar inte gifta med varandra när barnets föds, står barnet under moderns vårdnad.

5.3.3 Ändring i vårdnaden

Om föräldrarna är överens om att få till stånd en ändring i vårdnaden, kan de hos domstol ansöka om gemensam vårdnad alternativt ensam vårdnad för en av dem. De kan också lösa vårdnadsfrågan själva genom ett avtal. Avtalet, som ska ingås skriftligen och undertecknas av båda föräldrarna, ska dock godkännas av socialnämnden för att vara juridiskt giltigt. Socialnämnden ska godkänna avtalet, om det som har överenskommit är till barnets bästa eller – när avtalet går ut på gemensam vårdnad – inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa.

Föräldrar som önskar få hjälp med att träffa avtal kan vända sig till kommunen som är skyldig att erbjuda detta.

Ogifta föräldrar kan få gemensam vårdnad även genom en anmälan av dem båda till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en faderskapsbekräftelse eller en bekräftelse av föräldraskap för en kvinna. Föräldrarna kan också få gemensam vårdnad genom en anmälan av dem

båda till Skatteverket. Anmälan till socialnämnden eller till Skatteverket kan göras av såväl samboende som särboende ogifta föräldrar. Ett villkor för att föräldrarna ska kunna få gemensam vårdnad genom anmälan till Skatteverket är att något beslut om vårdnaden inte tidigare har meddelats. Dessutom måste både föräldrarna och barnet vara svenska medborgare. Om dessa villkor inte är uppfyllda eller om föräldrarna inte önskar utnyttja möjligheten att göra en anmälan till Skatteverket, kan de ansöka hos domstol om att få gemensam vårdnad.

Vill bara en av föräldrarna få till stånd en ändring i vårdnaden, får den föräldern väcka talan vid domstol. Avgörande för domstolen är vad som är bäst för barnet. Vid den bedömningen ska det fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Vidare ska det fästas avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Hänsyn ska också tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.

Domstolen kan besluta om gemensam vårdnad eller vägra upplösa en gemensam vårdnad även om en förälder motsätter sig gemensam vårdnad. En förutsättning för att en domstol ska kunna gå emot en förälders vilja är dock att gemensam vårdnad är bäst för barnet. Domstolen får aldrig besluta om gemensam vårdnad om båda föräldrarna motsätter sig det. Vid bedömningen av om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna ska domstolen fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet. Gemensam vårdnad förutsätter normalt att föräldrarna har ett någorlunda konfliktfritt samarbete i frågor som rör barnet. Det innebär inte att föräldrarna alltid måste ha samma uppfattning, men de måste kunna hantera sina delade meningar på ett sätt som inte drabbar barnet.

Om båda föräldrarna har vårdnaden om barnet och en av dem dör, blir den efterlevande automatiskt ensam vårdnadshavare. Om bara en av föräldrarna är vårdnadshavare och denne dör, ska domstolen på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden förordna denna förälder till vårdnadshavare eller, om det är lämpligare, anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Vårdnadsfrågor tas upp av tingsrätten i den ort där barnet har sitt hemvist. Vårdnadsfrågan kan alltid tas upp i en skilsmässoprocess.

5.3.4 Annan än en förälder som vårdnadshavare

Under särskilda omständigheter kan vårdnaden om ett barn flyttas över från ett barns föräldrar eller en av dem till någon som inte är förälder.

En överflyttning av vårdnaden kan bli aktuell, om en förälder vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller

i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför en bestående fara för barnets hälsa eller utveckling. Frågan om att ta ifrån en förälder vårdnaden av något av dessa skäl kan prövas av domstolen utan något särskilt yrkande i ett mål om äktenskapsskillnad eller ett mål om vårdnad som föräldrarna eller någon av dem har inlett. Frågan kan också komma upp på socialnämndens initiativ.

Vårdnaden om ett barn kan i undantagsfall flyttas över till någon annan än föräldrarna även om dessa inte kan klandras för bristande omsorg om barnet. Det gäller fall då ett barn stadigvarande har vårdats och fostrats i ett familjehem och det är uppenbart bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå. Vårdnaden kan då flyttas över till familjehemsföräldrarna eller en av dem.

5.3.5 Barnets boende

Har föräldrarna gemensam vårdnad om barnet kan domstolen besluta om barnets boende. Beslutet kan innebära att barnet ska bo hos endast den ena föräldern eller att barnet ska bo växelvis hos båda föräldrarna. Avgörande för domstolens ställningstagande är vad som är bäst för barnet.

Är föräldrarna överens kan de avtala om barnets boende. För att avtalet ska vara juridiskt giltigt krävs att det är skriftligt, undertecknat av båda föräldrarna och att socialnämnden har godkänt det. Socialnämnden ska godkänna avtalet om det som föräldrarna har kommit överens om är till barnets bästa.

5.3.6 Umgänge

Barnet har rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget är i första hand till för barnet. Det är barnets intresse och behov som ska vara avgörande. Utgångspunkten är att det är viktigt för barnet att ha kontakt med båda föräldrarna även om dessa inte bor tillsammans. Båda föräldrarna, alltså även den förälder som inte bor tillsammans med barnet, har ett ansvar för att barnets behov av umgänge tillgodoses.

Domstolen kan besluta om umgänget. Detta gäller också i de fall föräldrarna har gemensam vårdnad. Avgörande för domstolens ställningstagande är vad som är bäst för barnet. Det är inget som hindrar att umgänget bestäms samtidigt som domstolen beslutar om vårdnaden om barnet. Domstolen kan i undantagsfall besluta att ett umgänge ska ske på annat sätt än genom att barnet träffar föräldern, t.ex. genom telefon eller brev. Ett sådant umgänge kan aktualiseras i situationer där ett vanligt umgänge inte kan komma till stånd i någon egentlig utsträckning. Så kan ibland vara fallet om föräldrarna bor långt ifrån varandra eller om en förälders rörelsefrihet är inskränkt, t.ex. på grund av långvarig sjukhusvistelse. Ett annat exempel är om barnet och föräldern sedan en längre tid inte har någon kontakt alls eller endast en

ringa kontakt. Under en inledande period kan då ett umgänge t.ex. genom telefon framstå som bäst för barnet.

Är föräldrarna överens kan de avtala om umgänget. För att avtalet ska vara juridiskt giltigt krävs att det är skriftligt, undertecknat av båda föräldrarna och att socialnämnden har godkänt det. Socialnämnden ska godkänna avtalet om det som föräldrarna har kommit överens om är till barnets bästa.

Om den förälder som barnet ska umgås med är bosatt på en annan ort än barnet, är det normalt förenat med särskilda kostnader att utöva umgänget. Den förälder som barnet bor hos ska hjälpa till att betala de resekostnader som kan uppkomma i samband med att barnet umgås med den andra föräldern. Hur mycket föräldern ska betala bestäms efter vad som är skäligt med hänsyn framför allt till föräldrarnas ekonomiska förmåga.

Också frågan om umgänge mellan ett barn och andra än en förälder som står barnet särskilt nära har reglerats i lagen. Det kan gälla t.ex. umgänget med en mor- eller farförälder eller ett barns tidigare familjehemsföräldrar. Motsätter sig vårdnadshavaren det umgänge som begärs av någon annan än en förälder, kan socialnämnden föra talan vid domstol om detta umgänge. I första hand kommer nämnden att eftersträva lösningar som inte kräver något domstolsavgörande.

5.3.7 Verkställighet av vårdnadsavgöranden m.m.

Om ett barn finns hos en förälder som inte har vårdnaden om barnet och som inte heller av något annat skäl har rätt att ha barnet hos sig, kan barnets vårdnadshavare vända sig till tingsrätten och begära att barnet ska lämnas över till honom eller henne. Det saknar betydelse om vårdnadshavaren har vårdnaden om barnet på grund av ett domstolsavgörande eller på grund av ett avtal som har träffats mellan föräldrarna och som har godkänts av socialnämnden eller direkt på grund av lag.

Som har framgått av avsnitt 5.3.5 kan en domstol i vissa fall besluta om barnets boende. Även i sådana fall kan man ansöka om verkställighet hos tingsrätten. Detsamma gäller ett avtal om barnets boende som har träffats mellan föräldrarna och som har godkänts av socialnämnden.

Tingsrätten kan besluta olika åtgärder. I första hand söker man vanligtvis få barnet överlämnat på frivillig väg. Går inte det, kan rätten i sista hand besluta om vite eller hämtning. Ett vitesföreläggande innebär att den som har hand om barnet hotas med att få betala en kännbar summa pengar, om inte han eller hon lämnar ifrån sig barnet. Hämtning är en åtgärd som kan komma i fråga endast i undantagsfall. Den innebär att barnet hämtas till vårdnadshavaren genom polisens försorg. Hämtning får beslutas endast om verkställighet annars inte kan ske eller om hämtning är nödvändig för att undvika att barnet lider allvarlig skada.

Även i de fall en domstol har beslutat om ett barns umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, kan man ansöka om verkställighet hos tingsrätten. Detsamma gäller om det finns ett avtal som har godkänts av socialnämnden. Det huvudsakliga tvångsmedel som kan tillgripas i dessa fall är vite. Hämtning får beslutas endast om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med föräldern.

För barnets skull finns vissa skyddsföreskrifter inskrivna i lagen. Bland annat gäller att tingsrätten inte får besluta om verkställighet, om barnet motsätter sig att bli överlämnat och barnet har nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas. Även om barnet motsätter sig åtgärden kan verkställighet dock beslutas, om rätten anser att det är nödvändigt med hänsyn till barnets bästa. Vidare gäller att verkställighet kan vägras om det är uppenbart att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa. Detta tar främst sikte på fall då det finns risk för att barnet far illa om beslutet verkställs.

Svenska domar och beslut i vårdnadsmål kan i allmänhet verkställas i de övriga nordiska länderna. Likaså kan domar och beslut från dessa länder verkställas här i riket. Verktällighet kan också ske i förhållande till vissa andra länder i enlighet med två internationella konventioner och den s.k. Bryssel II-förordningen.

5.4 Förmynderskap

Liksom varje barn ska ha någon som svarar för omsorgen om barnets person (vårdnadshavare) ska barnet också ha någon som sköter dess ekonomiska angelägenheter. Denna uppgift sköts av barnets förmyndare. Vanligtvis är det föräldrarna eller den av dem som är barnets vårdnadshavare som också är dess förmyndare. Förmynderskapet består till dess barnet blir myndigt vid 18 års ålder.

I princip står all barnets egendom under förmyndarens förvaltning, det är helt enkelt förmyndaren som handlar för barnets räkning. Undantag gäller bl.a. om barnet har fått egendomen under villkor att barnet självt ska få förfoga över den (exempelvis enklare gåvor som barnet förstår innebörden av) eller att egendomen ska stå under särskild förvaltning av någon annan än förmyndaren.

Det är viktigt att förmyndaren inte blandar samman de pengar eller värdepappar som tillhör barnet med sina egna tillgångar. Här skiljer sig inte förmyndarens skyldighet och ansvar från vad som gäller när man i andra sammanhang förvaltar egendom som tillhör någon annan. Barnets medel ska i skälig omfattning användas för barnets uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. De medel som inte används för sådana ändamål ska placeras säkert och så de ger en skälig avkastning.

Alla förmyndare står under tillsyn av en överförmyndare. Det finns en överförmyndare eller en överförmyndarnämnd i varje kommun. Hur stort inflytande överförmyndaren har över den enskilda förvaltningen beror på vilken typ av förvaltning det är fråga om. Om ett barn har tillgångar som är värda mer än åtta basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring (342 400 kr år 2009), krävs vid en förälders förvaltning samtycke av överförmyndaren i större utsträckning än annars. Samtycke krävs t.ex. om en förälder vill köpa aktier för sitt barns räkning. Vidare måste föräldern för överförmyndaren uppge vilken egendom barnet äger och en gång per år redovisa sin förvaltning.

De flesta föräldrar (när barnets tillgångar är värda mindre än åtta basbelopp) bestämmer dock i stor utsträckning själva hur de ska förvalta sitt barns egendom. För vissa rättshandlingar krävs dock alltid tillstånd av överförmyndaren, t.ex. för att köpa, sälja eller hyra ut fast egendom för barnets räkning. En förälder kan inte ta upp lån eller vidta någon annan rättshandling som innebär att barnet sätts i skuld utan samtycke av överförmyndaren. I vissa fall kan barnets egendom stå under strängare tillsyn av överförmyndaren trots att egendomen understiger åtta basbelopp. Så kan vara fallet om egendomen står under s.k. särskild överförmyndarkontroll. Detta gäller t.ex. då barnet fått ett arv eller en gåva med ett villkor om särskild överförmyndarkontroll. Överförmyndaren kan även besluta om att strängare kontrollregler ska gälla om det behövs för att trygga barnets förvaltning. Särskilt förordnade vårdnadshavare som även är förmyndare omfattas av de strängare reglerna för förmyndare om överförmyndaren inte på grund av särskilda skäl bestämt något annat.

En överförmyndares beslut kan överklagas hos tingsrätten, t.ex. om man är missnöjd med att överförmyndaren inte har gett samtycke till en viss förvaltningsåtgärd.

Överförmyndaren i kommunen kan lämna ytterligare upplysningar om förmyndares förvaltning.

5.5 Underhåll

5.5.1 Underhållsskyldighet

Föräldrar är skyldiga att svara för underhåll åt sina barn efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. En förälder som saknar förmåga att bidra till sitt barns försörjning är inte underhållsskyldig.

Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år. Går barnet i skolan efter den tidpunkten är föräldrarna dock underhållsskyldiga under den tid som skolgången pågår, men längst till dess barnet fyller 21 år.

Styvföräldrar har ett visst ansvar för styvbarns försörjning. Som styvförälder anses den som varaktigt bor tillsammans med annans barn och med förälder som har vårdnaden om barnet. Styvföräldern är underhållsskyldig mot barnet, om styvföräldern är gift med barnets vårdnadshavare eller har eget barn tillsammans med denne. Om det finns särskilda skäl kvarstår underhållsskyldigheten även sedan styvbarnet har flyttat hemifrån, t.ex. för att studera. Underhållsansvaret gäller dock endast till den del barnet inte kan få underhåll av sina båda biologiska föräldrar.

5.5.2 Underhållsbidrag

En förälder som inte är vårdnadshavare och som inte heller bor varaktigt tillsammans med barnet ska fullgöra sin underhållsskyldighet genom att betala underhållsbidrag, dvs. i regel ett bestämt belopp per månad. Även en förälder som är vårdnadshavare gemensamt med den andra föräldern kan vara skyldig att betala underhållsbidrag. Detta är fallet om barnet bor varaktigt tillsammans med endast den andra föräldern, vare sig denna är ensamstående eller bor ihop med en ny partner. I övrigt kan en förälder bli ålagd av domstol att betala underhållsbidrag, om han eller hon försummar sin underhållsskyldighet.

När ett underhållsbidrag ska bestämmas har en förälder rätt att av sin inkomst efter skatt förbehålla sig ett belopp för sitt eget underhåll, s.k. förbehållsbelopp. Hit hör medel för bostadskostnaden, i allmänhet beräknad som bruttokostnaden minskad med eventuellt bostadsbidrag. Till detta kommer övriga levnadskostnader, som beräknas med ledning av ett normalbelopp. Detta belopp uppgår årligen till 120% av prisbasbeloppet enligt lagen om allmän försäkring. Prisbasbeloppet för år 2009 är 42 800 kr, vilket ger ett normalbelopp på 4 280 kr per månad. I enskilda fall kan man frångå normalbeloppet och ange levnadskostnaderna till ett annat belopp, t.ex. om föräldern har avsevärda kostnader till följd av sjukdom och kostnaderna inte kompenseras genom försäkringsersättning eller på annat sätt.

Föräldern kan vidare förbehålla sig ett belopp för underhåll åt make som han eller hon bor varaktigt med, t.ex. efter omgifte. Normalbeloppet är då för år räknat 60% av basbeloppet, utöver bostadskostnaden. Har den hemmavarande maken en viss inkomst, minskas förbehållsbeloppet. Det räcker emellertid inte att den hemmavarande maken saknar inkomst eller endast har låg sådan för att förbehåll ska få göras för maken. Utöver detta krävs särskilda skäl, t.ex. att makarna har barn i förskoleåldern hemma eller att maken är hemma på grund av svårigheter att få förvärvsarbete. Med make jämställs annan som den bidragsskyldige varaktigt bor tillsammans med, om de har barn gemensamt. Med make jämställs även registrerad partner.

Den bidragsskyldige föräldern kan slutligen förbehålla sig ett belopp för hemmavarande barns försörjning. Denna särskilda rätt får närmast ses som

en garantiregel, avsedd att ge ett hemmavarande barn motsvarande skydd som det som underhållsstöd (se avsnitt 5.5.7) ger ett barn som inte bor varaktigt tillsammans med båda sina föräldrar.

Hur mycket av den bidragsskyldige föräldrarnas överskott som ska tas i anspråk för underhållsbidrag till ett barn beror bl.a. på barnets behov och den andra föräldrarnas förmåga att stå för underhållskostnaderna. Ska bidrag betalas till flera barn blir givetvis bidraget till varje barn lägre.

5.5.3 Umgängeskostnader

När barnet vistas hos en bidragsskyldig förälder har den föräldern vissa kostnader för barnet utöver det underhållsbidrag som han eller hon ska betala. Samtidigt har den andra föräldern minskade kostnader för barnet. Har en bidragsskyldig förälder haft barnet hos sig under en sammanhängande tid av fem hela dygn eller under en kalendermånad haft barnet hos sig i minst sex hela dygn får föräldern göra ett avdrag från det underhållsbidrag som han eller hon ska betala.

Om inte föräldrarna bestämmer annat eller rätten finner särskilda skäl att besluta om andra villkor gäller att avdrag får göras med 1/40 av månadsbidraget för varje helt dygn som barnet har vistats hos den bidragsskyldige. En förutsättning är dock alltså att vistelsen har varit en sammanhängande tid av minst fem hela dygn eller att den bidragsskyldige under en kalendermånad har haft barnet hos sig i minst sex hela dygn. Med ett helt dygn avses tiden mellan kl. 0 och kl. 24. Vid beräkning av antalet dygn räknas dock det dygn då barnets vistelse upphör som ett helt dygn. Detta förutsätter att vistelsen inte börjar och slutar under samma dygn. Har vistelsen varit en hel månad, utgör avdraget 3/4 av månadsbeloppet.

Exempel: Barnet har varit hos den bidragsskyldige i sju hela dygn i sträck. Underhållsbidraget är 900 kr per månad.

Beräknat avdrag: $\frac{7 \times 900}{40} = 157$ kr (ören räknas inte).

Avdragsrätten måste i princip utnyttjas inom sex månader från slutet av den månad då vistelsen upphörde.

Har föräldrarna redan när underhållsbidraget bestämdes räknat med att den bidragsskyldige till väsentlig del fullgör sin underhållsskyldighet genom att ha barnet hos sig, kan något särskilt avdrag inte dessutom begäras.

Lagens huvudregel innebär att avdraget kan göras gällande först efter det att barnet har varit hos den bidragsskyldige. Eftersom underhållsbidrag normalt betalas i förskott för kalendermånad kan avdraget göras först vid nästa betalningstillfälle, om inte bidragsmottagaren går med på att avdrag görs i förväg. För att framtida tvister ska kunna undvikas är det lämpligt att föräldrarna gör anteckningar om vistelser och gjorda avdrag.

5.5.4 Indexändringar av underhållsbidrag

Underhållsbidragen är indexreglerade för att de ska ha kvar sitt ursprungliga värde. De anpassas efter ändringarna av prisbasbeloppet enligt lagen om allmän försäkring. Detta gäller dock inte om en annan indexklausul har tagits in i den dom eller det avtal där bidraget har bestämts.

Underhållsbidragen ändras sedan år 1983 i allmänhet den 1 februari varje år. Ändringen gäller underhållsbidrag som har bestämts före den 1 november närmast föregående år. Försäkringskassan fastställer varje år om och i så fall med vilket procenttal underhållsbidragen ska ändras. Under åren 2005 och 2006 skedde inte några ändringar. Åren 2007 och 2008 höjdes bidragsbeloppen med 1% och år 2009 med 4%.

5.5.5 Ändring av dom eller avtal

Underhållsbidrag bestäms genom dom eller avtal.

Om parterna är överens kan de ändra ett fastställt underhållsbidrag genom att skriva ett nytt avtal. Detta gäller även om bidraget tidigare har bestämts genom dom.

Kan parterna inte komma överens, måste de vända sig till domstol för att få ett tidigare bestämt underhållsbidrag ändrat. Domstolen kan ändra bidraget när ändrade förhållanden har inträffat. Varje förändring kan dock inte åberopas som skäl för ändring av underhållsbidraget. Förändringen bör vara påtaglig och gå utöver vad man får räkna med som normala variationer.

Domstolen kan också jämkta ett avtal som är oskäligt med hänsyn till omständigheterna när avtalet träffades och förhållandena i övrigt. Det krävs särskilda skäl för att redan erhållna bidrag ska betalas tillbaka.

Om ett underhållsbidrag har betalats med oförändrat belopp i sex år, bortsett från indexändringar, kan domstolen ompröva underhållsbidraget för framtiden utan att något särskilt skäl för omprövning behöver åberopas. Denna regel innebär således att en part alltid kan få ett bestämt bidrag omprövat efter sex år. Begärs inte omprövning utges bidraget som förut.

Det bör uppmärksammas att den part som förlorar ett underhållsmål vid domstol i allmänhet får betala både sina egna och motpartens rättegångskostnader. Om det är barnet som förlorar, får den förälder som företräder barnet som regel betala motpartens rättegångskostnader.

5.5.6 Preskription

Fordran på fastställt underhållsbidrag preskriberas, dvs. kan inte längre krävas ut, fem år efter förfallodagen. Har något underhållsbidrag inte tidigare blivit bestämt, får domstolen inte bifalla en begäran om bidrag för längre tid tillbaka än tre år före den dag då denna begäran gjordes, om inte den bidragsskyldige medger det.

5.5.7 Underhållsstöd

Ett barn kan ha rätt till underhållsstöd av allmänna medel, om föräldrarna inte bor tillsammans och barnet varaktigt bor hos endast en av föräldrarna. Någon rätt till underhållsstöd föreligger dock inte, om den bidragsskyldige föräldern (dvs. den förälder som ska fullgöra sin underhållsskyldighet genom att betala underhållsbidrag till barnet) betalar underhåll som inte är lägre än det belopp som skulle betalas ut i underhållsstöd till barnet.

Underhållsstöd till ett barn lämnas med 1 273 kr per månad. Om en bidragsskyldig förälder betalar ett underhåll till barnet på samma belopp som han eller hon annars skulle ha återbetalt till staten (se nedan), avräknas dock det beloppet från underhållsstödet.

När underhållsstöd lämnas till ett barn och det finns en bidragsskyldig förälder ska denne betala tillbaka ett belopp till staten som helt eller delvis motsvarar underhållsstödet. Återbetalningsbeloppet beräknas som en viss procent av den återbetalningsskyldiga förälderns taxerade inkomst. Procentsatsen är beroende av hur många barn den bidragsskyldige föräldern är underhållsskyldig för.

Den förälder som är återbetalningsskyldig anses ha fullgjort sin underhållsskyldighet intill det belopp som lämnas i underhållsstöd till barnet.

Behörig att ansöka om underhållsstöd är boföräldern, dvs. den förälder hos vilket barnet varaktigt bor och är folkbokfört hos. Ansökan görs hos Försäkringskassan.

Rätt till underhållsstöd finns också då barnet varaktigt bor hos båda föräldrarna (s.k. växelvis boende). Vid växelvis boende lämnas underhållsstöd med hälften av 1 273 kr per månad till var och en av föräldrarna. Från detta belopp avräknas sedan halva det återbetalningsbelopp som föräldern skulle ha varit skyldig att återbetala till staten, om barnet bott hos endast den andra föräldern.

Vid växelvis boende är var och en av föräldrarna behöriga att ansöka om underhållsstöd för egen del.

5.6 Adoption

En adoption innebär att den som adopteras (adoptivbarnet) får rättslig ställning som barn till den eller dem som adopterar.

Den som vill adoptera måste ha fyllt 25 år. Den som är gift får endast adoptera gemensamt med sin make, såvida det inte är fråga om adoption av den andra makens barn (åldersgränsen är då 18 år). På samma sätt kan två registrerade partner gemensamt adoptera ett barn och en partner adoptera den andra partnerns barn – biologiskt eller tidigare adopterat (se avsnitt 4.3).

En adoption kräver i regel samtycke av barnet, om det har fyllt 12 år. Samtycke krävs också av barnets vårdnadshavare, om barnet är under 18 år.

En adoption kräver vidare tillstånd av domstol. Domstolen prövar därvid om den tilltänkta adoptionen är lämplig. Domstolens prövning föregås av en utredning hos socialnämnden. I allmänhet är skälet till en adoption att någon vill uppfostra ett litet barn som sitt eget. I undantagsfall kan en adoption emellertid avse en vuxen person, om det finns ett personligt förhållande mellan denne och den eller dem som vill adoptera.

Med en adoption avskärs i princip alla juridiska band mellan adoptivbarnet och barnets släkt. Adoptivbarnet ärver sina adoptivföräldrar och inte sina biologiska föräldrar och omvänt. Adoptivbarnet får genom adoptionen adoptivföräldrarnas efternamn, om inte domstolen tillåter att barnet behåller sitt efternamn.

I Sverige är det för närvarande vanligast med adoption av barn från främmande länder. Den som önskar adoptera ett utländskt barn kan vända sig till socialnämnden på orten eller till Myndigheten för internationella adoptionsfrågor (MIA), www.mia.eu.

6 Förvaltare och god man

Om en person inte kan klara sig själv kan domstol förordna en förvaltare för honom eller henne.

En förutsättning för att en person ska få förvaltare är att han eller hon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande är ur stånd att vårda sig eller sin egendom. Men förvaltare får inte förordnas om det är tillräckligt att god man förordnas för den enskilde eller att denne får hjälp på något annat mindre ingripande sätt, t.ex. genom en banks notariatavdelning eller av någon anhörig.

Förvaltarens uppdrag ska anpassas till förhållandena i det enskilda fallet och kan begränsas till att avse t.ex. förvaltningen av en fastighet eller en viss del av den enskildes pension. Den enskilde förlorar rådigheten över det som faller under förvaltaruppdraget men behåller i övrigt bestämmanderätten över sina angelägenheter. I de frågor som omfattas av förvaltaruppdraget är det förvaltaren som handlar på den enskildes vägnar. Ett förvaltarförordnande innebär inte att rösträtten vid allmänna val går förlorad.

Innan domstolen förordnar förvaltare ska den inhämta läkarintyg eller motsvarande utredning om den enskildes hälsotillstånd. Yttrande ska också inhämtas från bl.a. närmaste släktingar och socialnämnden.

Skulle förhållandena ändras kan förvaltarskapets omfattning jämkas. Om förvaltare inte längre behövs, ska förvaltarskapet upphöra.

Det är bara en begränsad krets personer som får ansöka om att förvaltare ska förordnas för någon eller att ett förvaltarskap ska jämkas eller upphöra.

Ett alternativ till att förordna förvaltare är, som nyss nämnts, att utse en god man. Huvudregeln är då att den enskilde behåller bestämmanderätten över sina angelägenheter. Den gode mannen måste ha den enskildes samtycke för att få handla på dennes vägnar.

En god man kan utses inte bara för att bevaka rättigheter eller på annat sätt hjälpa den som behöver bistånd på grund av sjukdom eller liknande. En underårig kan få en god man för att ersätta en förmyndare som tillfälligt eller permanent inte kan eller inte bör utöva sitt förmyndarskap (se t.ex. avsnitt 7.1). Barn som kommer till Sverige utan föräldrar och söker uppehållstillstånd kan få en god man som företräder dem och tillvaratar deras intressen

innan en särskild förordnad vårdnadshavare utses. Den gode mannen kan i ett sådant fall agera både som förmyndare och vårdnadshavare för barnet. En god man kan även i andra fall förordnas för att bevaka en bortovarande persons rätt eller för att förvalta dennes egendom.

Förvaltare och gode män står under tillsyn av överförmyndaren. Bestämmelserna om deras förvaltning och redovisningsskyldighet är i stort sett desamma som dem som gäller för förmyndare.

Överförmyndaren eller överförmyndarnämnden i kommunen kan lämna närmare upplysningar om förvaltare och god man.

7

Dödsfall

7.1 Bouppteckning och dödsboanmälan

När en person dör ska bouppteckning förrättas, dvs. en uppteckning göras av de tillgångar och skulder som den döde hade. Var den avlidne gift, ska i allmänhet också den efterlevande makens tillgångar och skulder antecknas. Om den avlidne var sambo och det ska göras en bodelning mellan samborna med anledning av dödsfallet (se avsnitt 3.2.3), ska i viss utsträckning även den efterlevande sambons tillgångar och skulder antecknas.

Bouppteckningen ska göras av två s.k. gode män. Till förrättningen ska dödsbodelägarerna kallas. Delägare är arvingar och universella testamentstagare (se avsnitt 7.9). Efterlevande make eller sambo är oftast dödsbodelägare men ska kallas till bouppteckningen även om han eller hon inte är delägare. Om kallelse av s.k. sekundosuccessorer, se avsnitt 7.6.2.

Bouppteckning ska normalt göras inom tre månader från dödsfallet. Den ska inom en månad från upprättandet lämnas in till Skatteverket för registrering.

Hos advokatbyråer och bankernas notariatavdelningar kan man få närmare upplysningar. Även en del begravningsbyråer kan ge information.

När tillgångarna efter den döde, inklusive eventuell andel i efterlevande makes eller sambos egendom, inte räcker till annat än begravningskostnaderna och andra utgifter med anledning av dödsfallet, kan bouppteckningen ersättas av en dödsboanmälan. En sådan anmälan görs av socialnämnden, som kan ge närmare upplysningar. Om fast egendom eller tomträtt ingår i boet, måste en bouppteckning alltid upprättas.

Om en förälder dör och efterlämnar make eller sambo och barn under 18 år, vilka har del i boet, ska överförmyndaren i allmänhet förordna en god man att representera barnet vid bouppteckning, boutredning, bodelning och arvskifte. En god man ska även i övrigt förordnas, om både barnet och dess förmyndare eller förmyndarens make eller sambo har del i ett oskiftat dödsbo.

7.2 Dödförklaring

Ett beslut om dödförklaring innebär att en person anses avliden trots att hans eller hennes kropp inte har påträffats och det därför inte på vanligt sätt kunnat fastställas att personen är död. Den försvunnes make, sambo, arvinge eller andra personer med rättsliga intressen som kan bero av att en dödförklaring görs kan ansöka hos Skatteverket om dödförklaring. Ett beslut om dödförklaring leder till att alla de följder som inträffar efter ett dödsfall, t.ex. arv och utbetalning av försäkringar, inträder.

En fråga om dödförklaring får tas upp tidigast fem år efter försvinnandet utom i tre fall. Är det utrett att den försvunne är död, får han eller hon dödförklaras omedelbart. En fråga om dödförklaring får tas upp tidigast ett år efter försvinnandet om det finns en hög grad av sannolikhet för att han eller hon är död. Är sannolikheten hög och försvinnandet har skett i samband med en naturkatastrof, en stor olycka eller under liknande omständigheter, får frågan tas upp omedelbart.

7.3 Bodelning

Var den döde gift och hade makarna giftorättsgemenskap (se avsnitt 2.7.1) måste bodelning ske innan den dödes tillgångar kan skiftas (se avsnitt 2.7.4). Detsamma gäller om den avlidne var sambo och den efterlevande sambon har begärt bodelning (se avsnitt 3.2.3).

7.4 Ansvar för en avlidens skulder

Den avlidnes skulder kan vara större än tillgångarna, inklusive eventuell andel i efterlevande makes eller sambos egendom. Numera har delägarna i dödsboet inte något personligt ansvar för den dödes skulder, men en bodelning eller ett arvskifte som sker innan den dödes skulder har betalats ska gå åter.

7.5 Arvskifte och avtal om sammanlevnad i oskiftat bo

Sedan bodelning ägt rum och den dödes skulder har betalats, kan arvskifte ske. Det finns inte någon tidpunkt då skifte senast måste göras. Men det är klokt att så snart som möjligt reda ut förhållandena.

Över arvskiftet ska upprättas en handling som ska skrivas under av delägarna. Några vittnen behövs inte.

Varje delägare i boet kan hos domstol begära att en särskild skiftesman förordnas för att förrätta arvskiftet. Står boet under förvaltning av en boutredningsman eller en testamentsexekutor, är denne som regel också skiftesman.

Dödsbodeläggarna är inte tvungna att förrätta arvskifte. De kan i stället komma överens om att låta dödsboet fortsätta att inneha den dödes tillgångar. Detta kallas sammanlevnad i oskiftat bo. Att boet inte skiftas har vissa konsekvenser ur skattesynpunkt.

7.6 Arvsberättigade efterlevande

Arvsordningen anger hur kvarlåtenskapen efter en avliden person ska fördelas i olika fall. Arvlåtaren kan emellertid bestämma en annan fördelning genom ett testamente. Vad som sägs i det följande gäller alltså i stor utsträckning bara om det inte finns något testamente. Testamentsfrågorna behandlas vidare i avsnitt 7.7 och 7.9.

7.6.1 Om den avlidne var ogift

Den bästa arvsrätten efter en ogift person har bröstarvingar (barn, barnbarn osv.). Dessa kallas första arvsklassen.

I första hand ärver barnen. Om något av barnen har avlidit tidigare (eller avstår från sin rätt) träder hans barn in i hans ställe. Varje gren får lika stor lott. Antag t.ex. att någon efterlämnar en son och en avliden dotters två barn. Om arvet uppgår till 100 000 kr, får sonen 50 000 kr och barnbarnen 25 000 kr vardera.

(I fråga om barns rätt till arv efter fadern när föräldrarna inte har varit gifta med varandra, se avsnitt 7.8.)

Om det inte finns några bröstarvingar, går arvet till andra arvsklassen, som består av den avlidnes föräldrar och deras avkomlingar (den avlidnes syskon, syskonbarn osv.).

Också här får grenarna lika stora lotter. Antag t.ex. att någon efterlämnar sin moder och två helsyskon. Modern får då halva arvet, medan faderns halva delas mellan syskonen. Om syskonen i stället är den avlidnes halvsyskon (gemensam moder), tar modern hela arvet; den avlidna fadern kan leda arvet vidare bara till egna avkomlingar.

Om det inte heller finns någon i andra arvsklassen, går arvet till tredje arvsklassen. Den består av far- och morföräldrar och deras barn (den avlidnes fastrar, farbröder, mosttrar och morbröder). Fördelningen görs efter samma principer som i andra arvsklassen. Observera att den avlidnes kusiner inte har någon arvsrätt ens om de är den avlidnes enda släkt.

Om det inte finns några släktingar, tillfaller arvet Allmänna arvsfonden. Avkastningen av fonden används för främjande av vård och fostran av barn och ungdom samt omsorg om handikappade. Fonden förvaltas av Kammarkollegiet.

7.6.2 Om den avlidne var gift

När en gift person avlider, är huvudregeln att kvarlåtenskapen tillfaller den efterlevande maken. Detta gäller dock inte om det vid dödsfallet pågick ett mål om äktenskapsskillnad mellan makarna. Om en make avlider under den betänketid som i vissa fall ska föregå en äktenskapsskillnad (se avsnitt 2.8), har den andra maken alltså inte någon arvsrätt efter den döde.

Kvarlåtenskapen tillfaller efterlevande maken med äganderätt, om den döde inte efterlämnar några arvingar i första eller andra arvsklassen (se avsnitt 7.6.1). Om det finns sådana arvingar, får den efterlevande maken kvarlåtenskapen med fri förfoganderätt, vilket betyder att maken får göra vad han eller hon vill med egendomen under sin livstid – även förbruka den helt och hållet – men inte kan förfoga över den genom testamente. När den efterlevande maken avlider, har i stället den först avlidnes släktingar rätt till efterarv. De som kan ärva i detta läge är arvingarna i första och andra arvsklasserna, dvs. i första hand bröstarvingar och i andra hand föräldrar och syskon (se avsnitt 7.6.1). Deras arv blir normalt hälften av behållningen i den sist avlidna makens dödsbo.

Den först avlidna makens efterarvingar (sekundosuccessorer) är delägare i den efterlevande makens dödsbo. De ska kallas till bouppteckningen efter båda makarna.

I fråga om arvlåtarens bröstarvingar gäller det som nu har sagts bara dem som också är bröstarvingar till den efterlevande maken. Det är bara de gemensamma bröstarvingarna som måste vänta på sitt arv tills båda makarna är döda. De som är bröstarvingar bara till den först avlidna maken (särkullbarn) har rätt att få ut sitt arv genast vid den makens död. En sådan bröstarvinge kan emellertid avstå från sin rätt till förmån för den efterlevande maken. I så fall får han eller hon rätt till efterarv vid den efterlevande makens död på samma sätt som gemensamma bröstarvingar.

Till förmån för efterlevande make gäller en särskild s.k. basbeloppsregel, som innebär att den efterlevande maken efter bodelning och arvskifte alltid ska ha minst fyra basbelopp (171 200 kr år 2009). Härvid utgår man från makens andel i bodelningen (giftorättsgodset) och den enskilda egendom som maken kan ha. Om denna egendom inte uppgår till fyra basbelopp, har maken rätt att få det som fattas ur den avlidnes kvarlåtenskap. Detta gäller även om den avlidna makens egendom var enskild egendom, även om det finns icke gemensamma bröstarvingar och även om den avlidna maken har gjort ett testamente om hela kvarlåtenskapen.

7.7 Laglott

Hälften av en bröstarvinges arvslott enligt arvsordningen kallas laglott. Laglotten är lika stor oavsett bröstarvingens ålder. Det som nedan sägs om 'barn' gäller också andra bröstarvingar, alltså i första hand barnbarn som har trätt i ett avlidet barns ställe.

Ett barn har rätt att få ut sin laglott, även om föräldern genom ett testamente har bestämt att kvarlåtenskapen helt eller delvis ska gå till någon annan. Antag t.ex. att den som efterlämnar make och ett gemensamt barn har testamenterat hela sin kvarlåtenskap till en god vän. Barnet har rätt att kräva ut sin laglott. På samma sätt kan ett barn, som inte är barn också till den efterlevande maken, kräva ut sin laglott om föräldern har testamenterat kvarlåtenskapen till den efterlevande maken.

Däremot gäller rätten till laglott inte framför efterlevande makes anspråk enligt den s.k. basbeloppsregeln (se avsnitt 7.6.2). Detsamma gäller efterlevande makes arvsrätt enligt arvsordningen. Gemensamma barn kan alltså inte kräva någon form av 'laglott' vid den första föräldrarnas död. Om föräldrarna t.ex. genom ett inbördes testamente har bestämt att kvarlåtenskapen efter bådass död ska tillfalla någon utomstående person, kan barnet få ut sin laglott först när båda föräldrarna har avlidit.

För att få ut sin laglott måste bröstarvingen begära jämkning av testamentet. Det sker antingen genom att laglotsanspråket anmäls för testamentstagaren eller genom att talan väcks vid domstol. Jämknings måste begäras inom sex månader från det att bröstarvingen fick del av testamentet.

7.8 Barns rätt till arv efter fadern när föräldrarna inte har varit gifta

Sedan den 1 januari 1970 har alla barn lika arvsrätt efter både sin mor och sin far. Tidigare hade ett barn i regel inte arvsrätt efter fadern, om fadern inte hade varit gift med barnets mor. Undantag gällde om barnet var s.k. trolvningsbarn eller om fadern hade lämnat en särskild arvsrättsförklaring.

Beträffande barn vars föräldrar inte har varit gifta med varandra och som är födda före den 1 januari 1970 gäller särskilda bestämmelser. Om arvsrätt inte skulle ha förelegat mellan fadern och barnet redan enligt äldre lag, ärver inte barnet och dess bröstarvingar fadern och hans släktingar utan vidare. Arvsrätt föreligger, om anteckning om barnet före dödsfallet har gjorts i personakt hos pastorsämbetet eller registrerats i folkbokföringen för fadern eller för någon annan från vilken barnet härleder sin arvsrätt. Saknas sådan anteckning, finns arvsrätt endast om barnet inom tre månader från dödsfallet blir känt för annan dödsbodelägare, boutredningsman eller den som sitter i boet. Skulle bouppteckningen förrättas senare utgår tidsfristen vid det tillfället.

Anteckning om barnet i personakten eller folkbokföringen för fadern kan följaktligen ha särskild betydelse i fråga om barnets rätt till arv. Sedan den 1 januari 1968 antecknas alla barn automatiskt i sin faders personakt (från den 1 juli 1991 i folkbokföringsregistret) under förutsättning att faderskapet är rättsligt klarlagt. Under åren 1947–1967 antecknades i personakten för en man endast de barn som var trolovningsbarn och barn för vilka mannen lämnat en särskild arvsrättsförklaring. De barn som inte finns antecknade i sin faders personakt eller registrerats i folkbokföringen för fadern får själva ta initiativ till att registrering sker. Som framgår av det nyss sagda är det viktigt att en sådan registrering görs för att barnet inte ska förlora sin arvsrätt. Skatteverket kan ge upplysningar om hur man bör förfara.

7.9 Testamente

I ett testamente bestämmer en person om sin kvarlåtenskap. Den som genom ett testamente får hela kvarlåtenskapen, en kvotdel av den eller vad som återstår sedan vissa belopp har betalats ut kallas universell testamentstagare. Den som får en särskild sak eller ett visst penningbelopp kallas legatarie. En legatarie är inte dödsbodelägare.

I regel ska ett testamente upprättas skriftligen och bevittnas av två personer. Det gäller särskilda krav för vittnena. Testamentet måste också uppfylla vissa andra formkrav.

Det finns anledning att skriva ett testamente endast om man vill ha en annan arvsordning än den som följer på grund av lag. Om exempelvis två makar har barn tillsammans och de vill att barnen ska få ut en del av sitt arv redan vid den första makens död, måste de skriva ett testamente.

Man kan inte genom testamente inkräkta på barnens rätt till laglott. Om den som har barn förfogar över hela sin kvarlåtenskap genom ett testamente, kan barnen ändå kräva ut sin laglott (se avsnitt 7.7). Men barnen kan naturligtvis också godta testamentet och avstå från laglotten.

Om den avlidne var gift eller sambo, måste oftast bodelning göras innan kvarlåtenskapens storlek kan bestämmas (se avsnitt 2.7.4 och 3.2.3). Ett testamente kan bara avse den egendom som kommer på den avlidnes lott i bodelningen.

Det är viktigt att testamentet uppfyller de formella kraven och att avsikten med testamentet klart kommer fram. Det är därför lämpligt att en jurist alltid rådfrågas innan testamentet skrivs. Man kan få hjälp vid advokatbyråer eller bankernas notariatavdelningar att skriva sitt testamente.

Testamentet m.fl. handlingar ska delges arvingarna, som har ett halvår på sig att klandra det. Klandras inte testamentet inom denna tid, kan arvingarna inte därefter göra gällande att testamentet är ogiltigt.

Ett testamente kan efter klandertalan ogiltigförklaras bl.a. om det inte har upprättats i föreskriven form eller om det har upprättats under inflytande av psykisk störning.

7.10 Internationella förhållanden

För förhållanden med internationell anknytning gäller särskilda regler. Det finns två lagar från år 1935 om nordiska förhållanden och en lag från år 1937 om andra internationella förhållanden.

Rådgivning och annan hjälp

8.1 Familjerådgivning

Familjerådgivningen är en verksamhet som består av samtal för att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden. Syftet är att hjälpa paret hantera konflikter, problem och krissituationer på ett sådant sätt att de kan fortsätta att leva tillsammans. Samtalen kan ske såväl i samband med som efter en separation. I de fall det finns barn kan familjerådgivningen bidra till att dämpa konflikter så att föräldrarna får möjlighet att fungera tillsammans som föräldrar efter separationen.

I vissa fall kan familjerådgivningen även ta emot svåra samarbetsamtal, men får inte godkänna avtal om vårdnad, boende och umgänge. Kontakten med familjerådgivningen är frivillig och sker på eget initiativ. För att familjerådgivningen ska kunna mötas av förtroende och kunna fylla sin funktion, måste de som vänder sig dit vara säkra på att de ofta känsliga uppgifter som lämnas inte förs vidare till andra. Därför har familjerådgivningen särskilt stränga sekretessregler. Den som önskar kan kontakta familjerådgivningen anonymt.

Alla kommuner är enligt lag skyldiga att erbjuda familjerådgivning antingen genom kommunens försorg eller genom annan lämplig yrkesmässig rådgivare. Familjerådgivningen ska organiseras som en självständig verksamhet. Familjerådgivarna är i regel erfarna socionomer med vidareutbildning i relationsbehandling. Kommunen ansvarar för att familjerådgivning finns tillgänglig för dem som söker sådan hjälp. Många kommuner har egen familjerådgivning eller anordnar sådan i samarbete med en eller flera andra kommuner. Det har blivit allt vanligare att kommunerna upphandlar från privata utförare. Kommunen har rätt att ta ut avgift för familjerådgivning. Närmare information om familjerådgivningen finns på kommunernas hemsidor.

Familjerådgivning bedrivs även av t.ex. kyrkliga organisationer.

8.2 Samarbetsamtal

Med samarbetsamtal menas samtal där föräldrarna under sakkunnig ledning får hjälp att komma överens i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Målet med samtalen är samförståndslösningar. Men även om detta inte kan uppnås, kan föräldrarna genom samtalen få större förståelse för varandras synpunkter och lära sig hantera sina konflikter på ett sätt som så litet som möjligt går ut över barnen.

Kommunerna är skyldiga att erbjuda samarbetsamtal. Föräldrar som har problem med en vårdnads-, boende- eller umgängesfråga och som vill genomgå samarbetsamtal kan ta kontakt med sin kommun. Har en domstolsprocess om vårdnad, boende eller umgänge redan inletts kan domstolen ta initiativ till samarbetsamtal. Samarbetsamtalen är kostnadsfria.

8.3 Socialtjänstens uppgift

Till socialtjänstens uppgifter hör bl.a. att främja förutsättningarna för goda levnadsförhållanden och att svara för omsorg, service, upplysningar, råd, stöd och vård, ekonomisk hjälp och annat bistånd till familjer och enskilda som behöver det. Socialtjänsten har särskilda uppgifter i fråga om omsorgen om barn och ungdom och ska bl.a. verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden. Socialtjänsten ska medverka till att barn som behöver vård och fostran utanför det egna hemmet får vård enligt socialtjänstlagen eller enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Att socialtjänsten har särskilda uppgifter när det gäller att utreda vem som är far till ett barn framgår av vad som tidigare har sagts (se avsnitt 5.1).

Socialtjänsten har även betydelsefulla uppgifter i frågor som rör vårdnaden om barn, barns boende och umgänge med barn. Många gånger kan socialtjänsten bidra till att lösa konflikter som rör barnen genom samarbetsamtal (se avsnitt 8.2). Kommunerna är också skyldiga att hjälpa föräldrar att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge. Denna skyldighet omfattar också att ge föräldrar hjälp med frågan om fördelning av de resekostnader som kan uppkomma i samband med ett umgänge. Är föräldrarna oeniga i ett mål om vårdnad, boende eller umgänge, blir det ofta aktuellt att domstolen begär att socialnämnden genomför en utredning. I vissa fall kan domstolen begära att kommunen utser en kontaktperson som är närvarande vid umgänget och som utses av socialnämnden. Som framgår av avsnitt 5 är kommunen också behörig att föra talan i vissa vårdnads- och umgänges mål.

Kommunerna är skyldiga att sörja för att föräldrar som vill få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge får sådan hjälp. Kommunernas skyldighet att sörja för att föräldrar får hjälp att träffa avtal i frågor om umgänge omfattar även frågan om fördelningen av de resekostnader som kan uppkomma i samband med umgänget.

8.4 Juridisk hjälp

Juridisk hjälp lämnas bl.a. av advokater och biträdande jurister vid landets advokatbyråer.

Hos advokatbyråer kan man få en kortare juridisk rådgivning enligt rättshjälpslagen för en bestämd mindre avgift. Avgiften kan sättas ned till hälften om den rättssökandes ekonomiska situation ger anledning till det. Den som behöver ytterligare hjälp i en rättslig angelägenhet kan i vissa fall få rättshjälp. I så fall går staten in och betalar en större eller mindre del av kostnaderna i den rättsliga angelägenhet som rättshjälpen avser, bl.a. kostnaden för advokat eller annat juridiskt biträde. Den som har fått rättshjälp måste själv bidra till kostnaderna om han eller hon har en viss inkomst. Det belopp som den enskilde ska bidra med ökar ju större inkomsten är. Rätten till rättshjälp faller bort i de högre inkomstlägena. Rättshjälp lämnas inte om den rättssökande har en rättsskyddsförsäkring eller något annat rättsskydd som omfattar den aktuella frågan. Rättshjälp lämnas som regel inte heller om den rättssökande borde ha haft en rättsskyddsförsäkring.

För att rättshjälp ska beviljas i en angelägenhet som rör äktenskaps-skillnad och därmed sammanhängande frågor (t.ex. frågor om vårdnaden om barn) samt i angelägenheter som rör underhåll till barn, krävs att det föreligger särskilda skäl. Särskilda skäl kan föreligga t.ex. om förhållandena är mer komplicerade än normalt och kräver en mer omfattande juridisk hjälp. Närmare upplysningar om rättshjälpen lämnas av advokatbyråerna. Ytterligare information om rättshjälp finns också på Sveriges domstolars hemsida, www.domstol.se.

Det bör uppmärksammas att den som förlorar en process och förpliktas att betala motpartens rättegångskostnad själv måste betala denna kostnad, även om han eller hon har rättshjälp i målet.

Som framgår av avsnitt 8.3 lämnas viss juridisk hjälp också av kommunerna.

REGERINGSKANSLIET

Justitiedepartementet